

**Современный
Гуманитарный
Университет**

Дистанционное образование

0284.02.01;1

Рабочий учебник

Фамилия, имя, отчество _____

Факультет _____

Номер контракта _____

**КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК
БАЗОВЫЙ КУРС**

ЮНИТА 2

МОРФОЛОГИЯ

МОСКВА 2001

Разработано Ш. Д. Абдиевой

Одобрено Методическим
советом СГУ

КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК

БАЗОВЫЙ КУРС

МОРФОЛОГИЯ

Юнита 1. Вводно-фонетический курс.

Юнита 2. Базовый курс. Морфология.

Юнита 3. Базовый курс. Синтаксис.

Юнита 4. Речевой практикум.

ЮНИТА 2

Практическое пособие рассчитано на более глубокое освоение грамматического строя языка и ознакомление с лексико-семантическим материалом частей речи в необходимом для обучения объеме.

Соответствует профессиональной образовательной программе N 1

Для студентов Современного Гуманитарного Университета

0284.002.02.00.01; 1/12.14.Тир.1000

© СОВРЕМЕННЫЙ ГУМАНИТАРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ, 2000

ОГЛАВЛЕНИЕ

ДИДАКТИЧЕСКИЙ ПЛАН	4
ЛИТЕРАТУРА. ЭДЕБИЕТТЕР	5
УРОК 1	7
День 1. Части речи. Назывные и вспомогательные слова	7
День 2. Имя существительное (Зат есім).	
Простые и производные имена существительные	12
День 3. Словообразование имен существительных	16
День 4. Форма принадлежности имен существительных	20
День 5. Личные окончания существительных	27
УРОК 2	31
День 1. Категория числа существительных	31
День 2. Склонение имен существительных	34
День 3. О природе некоторых падежей казахского языка	39
День 4. Имя прилагательное. (Сын есім)	47
День 5. Разряды имен прилагательных	51
УРОК 3	55
День 1. Степени сравнения имен прилагательных	55
День 2. Имя числительное. (Сан есім)	59
День 3. Разряды числительных	63
День 4. Местоимение. (Есімдік)	68
День 5. Разряды местоимений	70
УРОК 4	80
День 1. Глагол. Виды глаголов	80
День 2. Время глаголов	84
День 3. Прошедшее время глаголов	86
День 4. Настоящее время глаголов	89
День 5. Будущее время глаголов	94
УРОК 5	96
День 1. Наклонение глаголов	96
День 2. Вспомогательные глаголы	103
День 3. Причастие и деепричастие	103
День 4. Наречие. Виды наречий	110
День 5. Служебные части речи	115
ГЛОССАРИЙ *	

* Глоссарий расположен в середине учебного пособия и предназначен для самостоятельного заучивания новых понятий.

ДИДАКТИЧЕСКИЙ ПЛАН

Части речи.

Назывательные слова. Вспомогательные слова.

Имя существительное. (Зат есім).

Предметность. Слова, передающие совокупность предметов.

Словообразование имён существительных.

Имя прилагательное. (Сын есім).

Грамматические категории прилагательного. Степени сравнения прилагательного. Словообразование имён прилагательных.

Имя числительное. (Сан есім).

Разряды числительных. Модели словообразования.

Местоимение. (Есімдік).

Значения местоимения. Разряды местоимений. Модели словообразования местоимений.

Наречие. (Үстеу).

Виды наречий. Модели словообразования.

Подражательные слова. (Еліктеу сөздер).

Значение и роль. Виды подражательных слов.

Послеслоги. (Шылаулар).

Модели словообразования. Виды.

Междометие.

Виды междометий.

Глагол. (Етістік).

Особенности, отличие от других частей речи. Модели словообразования. Виды глаголов (причастия, деепричастия, етіс).

Наклонение глаголов. Залоги.

Категории времени.

Вспомогательные глаголы. Виды времени.

ЛИТЕРАТУРА ӘДЕБИЕТТЕР

1. С. Исаев, Г. Нурхина. Сопоставительная типология казахского и русского языков. Алматы, Санат, 1996.
2. Ш. Бектуров, А. Бектурова. Казахский язык. Алматы, Рауан, 1990.
3. Оралбаева Н. и др. Қазақ тілін үйренеміз. Алматы, Мектеп, 1989.
4. А. Белботаев, Т. Тукебаева. Казахский язык для начинающих.
5. А. Ысқақов. Қазіргі қазақ тілі. Морфология.

Словари Сөздіктер

1. Краткий русско-казахский словарь. Главная редакция казахской советской энциклопедии, Алматы, 1989 г.
2. К. Бектаев, А. Ахбаев, Е. Керимбаев, К. Молдабеков. Краткий казахско-русский словарь. Главная редакция казахской советской энциклопедии, Алматы, 1992 г.
3. Х. Махмудов, Ғ. Мұсабаев. Қазақша-Орысша сөздік. Қазақ совет редакциясының бас редакциясы, Алматы, 1989 г.

Как пользоваться юнитой?

Данное учебное пособие представляет собой рабочую тетрадь, в которой изложен теоретический материал и практические упражнения.

Система подачи учебного материала организована таким образом, что усвоить содержание юниты можно самостоятельно, без помощи учителя. Ваш алгоритм действия должен придерживаться правила: Любой раздел учебника надо осваивать ежедневно, последовательно, неотступно, шаг за шагом выполнять все задания, добиваясь осознанного их восприятия.

Задания и упражнения разработаны и составлены в строгой последовательности и доступности в понимании материала, развитии от простого к сложному (тренировочные упражнения, отдельные задания, ситуационные упражнения, тестовые задания. Таким образом, ваша деятельность ориентирована по принципу: **узнай, научись, используй!** С этой целью после завершения юниты проводится контрольный тест, который является показателем вашей лингвистической компетентности. Контрольный тест - заключительный этап контроля ваших знаний, проводится в письменной форме.

Методические указания

В ходе изучаемого курса «Морфология казахского языка» вы должны будете выполнить следующие задачи:

- адаптироваться к морфологической структуре казахского языка;
- выявить особенности организации частей речи казахского языка;
- освоить грамматический строй языка в ходе знакомства с лексико-семантическим материалом частей речи в необходимом для обучения объеме;
- грамматически верно оперировать словом, предложением;
- адекватно употреблять в речевом взаимодействии различные части речи;
- тренироваться в умении различать и правильно употреблять различные части речи;
- осуществлять самоконтроль, тестирование, проверять себя по материалам юниты.

В период экзаменационно-зачетной сессии Вам необходимо пройти письменное тестирование по проработанной Вами юните, на основании чего выводится средняя дифференцированная оценка Ваших знаний.

Успеха Вам!

УРОК 1

■ День 1

Части речи. Знаменательные и служебные слова Сөз таптары. Атау және көмекші сөздер

Части речи - это наиболее общие лексико-грамматические разряды слов, объединенные общими признаками.

По семантическому принципу, беря за основу лексическое значение слова, все группы слов делят на **знаменательные слова**, обладающие определенными лексическими значениями, и **служебные слова**, не имеющие или утратившие свое смысловое значение.

Система частей речи в казахском и русском языках

Атау сөздер

1. Зат есім
2. Сын есім
3. Сан есім
4. Есімдік
5. Етістік
6. Үстеу

Отсутствует в казахском языке

Знаменательные слова

1. Имя существительное
2. Имя прилагательное
3. Имя числительное
4. Местоимение
5. Глагол
6. Наречие
7. Категория состояния

Көмекші сөздер

1. Шылау
а) жалғаулық - *соединит*
б) септеулік - *последний*
в) демеулік - *частичка*
2. Еліктеу сөздер
(звукоподражательные слова)
3. Одағай (*частицы*) *модальность*
4. Модаль сөздер (модальные слова)

Служебные слова

1. Союзы
2. Предлоги
3. Частицы не выделяются

В русском языке модальные слова не выделяются в самостоятельную часть речи, хотя употребляются достаточно часто.

Негізгі сөздер

Зат есім
Сын есім
Сан есім

Көмекші сөздер

шылау
жалғаулық
септеулік

Есімдік
Етістік
Үстеу

демеулік
еліктеу сөздер
одағай
модаль сөздер

Задание 1. Запомните следующие словосочетания.

Тапсырма 1. Мына тіркестерді есте сақтаңыз.

Отан(родина) ана(мәйе) өке(отес)	туралы (о, про) ойлау	Марат сең досым	арқылы (через) білу (білетін)
досым(друз) бауырым(брат) туысым(родіе)	сияқты (как) көмектесті	әкем(отца) анам(матер) бауырым(брат)	үшін (ради)(сия) келдім
университет жұмысқа қалаға	мәселін дейін (до) бару	онға жүзге қырыққа	жұрлық тарта (около) адам
кешеден(вчера) былтырдан таңертеңнен	жұрт е преед. езде бері (со, с) күту(жидеті) жұрт е ұйра	сабақтан концерттен кинодан	келін соң (после) бару
өкеммен анаммен ағаммен	жұрт бәсеке е отырает бірге (вместе) бару с сражес	сонымен бізбен онымен	қатар (вместе с тем)

Задание 2. Вы студент I курса, приехали учиться в Алматы из другого города. Сильно скучаете по родному дому; родителям. Ваш сосед по комнате в общежитии начал расспрашивать Вас. Ответьте на его вопросы.

Тапсырма 2. Сіз басқа қаладан Алматыға келіп оқып жүрсіз, I курста оқшыз. Устнізді, ата-анаңызды қатты сағынасыз. Жатақ ханада бір бөлмеде тұратын құрбыңыз сізді әңгімеге тартып, сұрақ қойды, суразына жауап берініз.

- Не ойдап отырсың? Ата-анамды сағынып отырмын.
- Ата-анаң қайда тұрады?
- Хатты, кім арқылы беріп жіберіпті?
- Хатта не туралы жазыпты?
- Қашан келеді екен?
- Ол кісілермен бірге театрға, мұражайға барып қыдырайық.

Задание 3. Правильно употребите пропущенные послелоги.

Тапсырма 3. Керекті сөздерге шылауларды қосып айтыңдар.

Ата-анам _____ ойлап отыр. Ата-анам Кентау _____ тұрады.

Хатты досым _____ беріп жіберіпті. Хат ... достарым, бауырларым жазыпты. Қысқа _____ келеді екен. Ол кісілермен _____ қыдырғанды ұнатамын.

Задание 4. Прочитайте и переведите текст.

Тапсырма 4. Мәтінді оқып, аударыңыз.

Мен студентпін. Алматыда заң университетінде оқимын. Ата-анам туралы көп ойлаймын. Ол кісілерді қатты сағынамын. Ата-анам Кентау қаласында тұрады. Досым арқылы хат беріп жіберіпті.

Хатта достарым, бауырларым туралы жазыпты. Ата-анам қысқа дейін келеді екен. Ол кісілермен театрға, мұражайға барамын. Ата-анаммен қыдырғанды қатты ұнатамын.

Задание 5. Вставьте необходимые послелоги.

Тапсырма 5. Сөйлемдегі көп нүктенің орнына тиісті шылауларды қойыңыз.

Образец. Үлгі: Қалаға білім үшін келдім.

1. Қалаға білім _____ келдім. 2. Сабақта батырлар _____ әңгіме болды. 3. Күн _____ серуендеуге барамын. 4. Онымен Мамырхан _____ таныстым. 5. Сабақтан _____ театрға барамыз. 6. Мен ағам _____ жақсы оқимын.

Задание 6. Соедините по смыслу слова (I столбик) и послелогов (II столбик)

Тапсырма 6. Мағынасына қарай бірінші бағанадағы сөзбен екінші бағанадағы шылауларды біріктіріңіз.

бізбен	бірге
інімнен	астам
анамнан	бері
ғалыммен	соң
университетке	тарта
үйге	деіін
өзіне	кеіін
жүзге	таман
ағамнан	бері
сізден	бұрын
сабақтан	үшін
кешеден	сияқты
онымен	арықта
оннан	қарай
содан	

Вспомогательные имена существительные. Көмекші сөздер

В казахском языке наряду с полнозначными именами встречаются, так называемые, вспомогательные, которые полностью или частично утратили свое предметное значение. В общей системе имен существительных количество их незначительно: алды, арты, үсті, шеті, жаны, іші, сырты, түбі, басы, маңы и др.

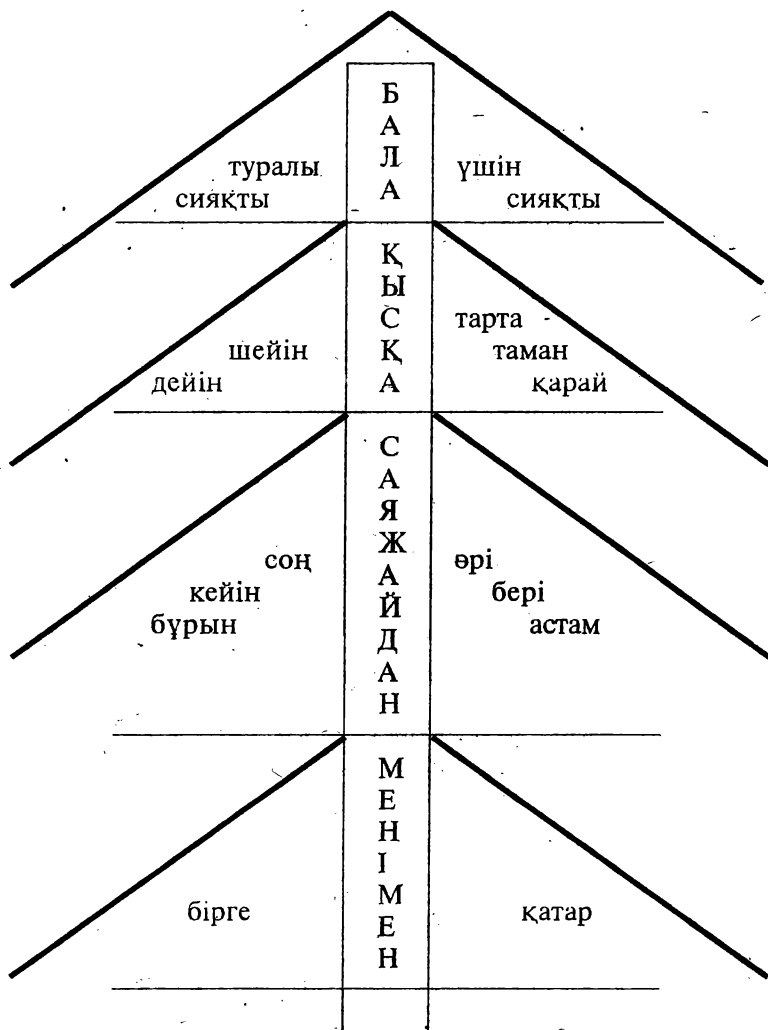
Некоторые из них могут употребляться самостоятельно: **Сыртын көріп ішінен түңілме.** — По внешности не суди о душе. Сравните: **Үй іші кісіге толды.** — Дом наполнился людьми. **Стол үстінде кітап жатыр.** — На столе лежит книга.

Как вспомогательные имена, они теряют лексические значения, не могут выступать в роли самостоятельных членов предложения. Вместе с другими словами вспомогательные имена существительные придают предложению дополнительное, обычно обстоятельственное значение: **Біз үйден сыртқа шықтық.** — Мы вышли из дома. **Үй алдында бақ бар.** — Перед домом есть сад.

Как видно из этих примеров, вспомогательные имена по значению, употребительности близки к русским предлогам, но отличаются от них изменяемостью в предложении вместе со словом, с которым оно употребляется в роли одного члена.

Задание 7. Найдите на ветвях ели возможные словосочетания, укажите в каком падеже употребляются зависимые слова.

Тапсырма 7. Мына шыршадан сөз тіркестерін тауып, қай септікте тұрғанын атаңыздар.

Сөйлесейік...
Поговорим...

- Балам, Алматы мемлекеттік университеті қайда орналасқан?
- Университет Достық даңғылының бойында.

- Университеттің маңында не бар?
- Университеттің маңында 28-ші панфиловшылар паркі бар.
- Университеттің оң жанында театр институты, сол жағында. Түрік елшілігі бар.

Задание 8. Прочитайте несколько раз следующие слова, запомните их правописание и напишите по памяти.

Тапсырма 8. Төмендегі сөздерді бірнеше рет оқып, олардың дұрыс жазылуын біліп алыңыз. Соңынан жатқа жазыңыз.

Сияқты, оқисыз, құрбы, әңгіме, ұнату, мұражай, қыдыру, серуендеу, арқылы, үшін, бауырмар, кісілер, қырық, жатақхана, таңертең.

■ День 2

ИМЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ. ЗАТ ЕСІМ

Простые и производные имена существительные

Жай және туынды зат есімдер

Грамматические категории имени существительного в казахском и русском языках имеют много общего, но в то же время различаются. Сравним:

	<i>Казахский язык</i>	<i>Русский язык</i>
I. Грамматическое значение	Обозначает предмет дәптер үй ер сөби жаңбыр жұмыс ақыл	Обозначает предмет — тетрадь — дом — герой — младенец — дождь — работа — ум
II. Категория одушевленности	1) более ограничена: к ней относятся только существительные, обозначающие людей и отвечающие на вопрос КІМ? КТО?	1) охватывает весь живой мир: человек, звери, птицы, насекомые

	<i>Казахский язык</i>	<i>Русский язык</i>
	2) изменяются как неодушевленные имена существительные: мүғалімДІ досымДЫ қыздарДЫ қонызДЫ } көрдім	2) различаются формой винительного падежа: видел { учителЯ другА девочек жука видел { фильм кино труп
III. Производные слова (туынды зат есім)	+ мал + шы (скотник) тұз + дық (рассол)	соль солЕН + ый не + соленый
IV. Непроизводные слова (негізгі зат есім)	балша – топор ана – мать қағаз – бумага өріп – буква	синь, зелень

Задание 1. Найдите в предложениях производные существительные.

Тапсырма 1. Сөйлемдегі туынды зат есімді табыңыз.

1. Оқушылар емтихан тапсырды. 2. Оқу – инемен құдық қазғандай. 3. Дөрігер – жақсы мамандық. 4. Оқытушы студенттерге хабарландыру айтты. 5. Студенттер университеттің алдына жиналды. 6. Достықты бағалай білу керек. 7. Қала ұйқыда жатыр. 8. Бала үшін бөріне барады.

Задание 2. Используя пример, образуйте новые имена существительные.

Тапсырма 2. Беріген зат есімдерден туынды зат есім жасаңыз.

Образец. Үлгі: ак-ыл, ак-ыл-шы, ак-ыл-ды.

Дос _____

жүрек _____

адам _____

ас _____

ем _____

үй _____

Задание 3. Вместо точек вставьте соответствующие словообразовательные affixes.

Тапсырма 3. Көп пуктенің орнына зат есімнің тиісі ті журнағын жазыңыз.

1) Егін..... лердің еңбегі өте қиын. 2) Дос..... үлкен жаупкершілікті талап етеді. 3) Ас..... екінші қабатта. 4) Менің анам ем..... да қызмет істейді. 5) Ол⁴ем..... 6) Досымның әкесі жазу..... 7) Сурет..... қызық сурет салып отыр.

Задание 4. В поисках работы вы приехали в город. В бюро по трудоустройству познакомились с многими, кто хотел бы найти работу, поговорите с одним из них.

Тапсырма 4. Сіз ауылдан қалаға көшіп келдіңіз. Сіз жұмыс іздеп жұмысқа орналасуға, жұмысқа орналастыру бюросына келдіңіз. Жұмыс іздеп жүргедермен әңгімелесіңіз.

- Мамандығыңыз кім?
- Қандай жұмыс іздеп жүрсіз?
- Сіз қайда тұрасыз.

Менің аты жөнім _____.

Мен _____ келдім.

Мамандығым _____.

Мен _____.

Мен _____ тұрамын.

- Сіздің жанұяңыз бар ма?
- Жұбайыңыздың мамандығы кім?
- Жасыңыз нешеде?
- Балаларыңыздың жағы нешеде?
- Олар оқиды ма?

Иә, менің _____ бар.

Жұбайым _____.

Жасым _____.

Үлкен ұлымның жасы _____, қызымның жасы _____.

Олар _____ оқиды.

- Кентау қандай қала?
- Қалада қандай өнеркәсіптер бар?
- Қандай оқу орындары бар?

Задание 5. Прочитайте и переведите текст. Обсудите сообщение.

Тапсырма 5. Мәтінді оқып аударыңыз. Мәтін бойынша әңгімелесіңіз.

Менің аты-жөнім Молдабай Дүйсенбекұлы. Мен Кентау қаласынан келдім. Мамандығым инженер. Менің жанұям бар. Жұбайымның аты-Алтын. Ол мұғалім. Жасым қырық сегізде. Бір ұл, бір қызым бар. Олар мектеп оқушылары. Қазір “Ақсай” ықшам ауданында тұрамыз. Кентау қаласынан Алматыға жұмыс іздеп келдім. Кентау қаласында экскаватор жасайтын заводта жұмыс істедім. Қалада қазір өнеркәсіптер тоқтап тұр. Қала халқы жұмыс іздеп басқа үлкен қалаларға көшіп жатыр.

Лексика к тексту

Мәтінге байланысы сөздік

мамандығым	— моя профессия
жанұям	— моя семья
ықшам аудан	— микрорайон
жұмыс іздеу	— искать работу
өнеркәсіп	— производство
көшіп жатыр	— пересажаят

Задание 6. Укажите корень слова в существительных.

Тапсырма 6. Берілген туынды зат есімдердің түбірін табыңыз.

Білімділік, оқытушыларымыздың, жаугершілік, жауапкершілік, зандатсық, достық, қастандық, қалалық, кезекшілік.

Задание 7. Выделите аффиксы существительных и аффиксы падежей.

Тапсырма 7. Мәтінді көшіріп жазып, одан зат есімнің жұрнағы мен септік жалғауының астын сызыңыз.

Диас — студент. Ол болашақ заңгер. Диас көп уақытын оқу залында, кітапханда өткізеді. Оның достары өте көп. Олар достарымен бірге демалуды, қыдыруды ұнатады.

Диас университетті бітірген соң, халықаралық деңгейдегі заңгер балуды армандайды.

Лексика к тексту
Мәтінге қатысты лексика

болашақ заңгер	—	будущий юрист
оқу залында	—	в читальном зале
кітапханда	—	в библиотеке
демалуды	—	отдыхать
қыдыруды	—	гулять
халықаралық деңгей	—	международный уровень

— День 3

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Зат есімдердіп сөз жасалымы

По строению существительные бывают *производные* и *непроизводные* и в казахском, и в русском языках: **балта — топор, қағаз — бумага, ана — мать, әріп — буква** — и непроизводные слова, состоящие только из корневой морфемы и окончания: **мал-шы — скотник, тұздық — рассол, тарсыл — трескотня** — производные слова, корневой морфемы и приставки или суффикса в русском языке.

В обоих языках особо выделяются производные сложные существительные, которые состоят из двух и более корневых морфем или их частей. Выделяются четыре разновидности сложных слов:

I. Слитные слова (біріккен сөздер): колөнер — рукоделие, белбеу — пояс, қайнаға — деверь. Такой способ является особо продуктивным в русском языке: **зернохранилище — астық қоймасы, пылесос — шаңсорғыш, молодожен — жас зайып** и другие.

II. Составные парные существительные (косарлаған зат есімдер); ата-ана — родители, бала-шаға — детвора, дәрі-дәрмек — лекарства, ақыл-айла — ум-ловкость. В русском языке немало приложений, соответствующих по структуре казахским парным словам: **летчик-космонавт — ұшықш-космонавт, кафе-закусочная — кафе-асхана, мать-героиня — батыр-ана, телефон-автомат.**

III. Составные имена существительные (күрама зат есімдер). Это сочетание из двух и более слов, объединенных между собой различными способами: **балалар бақшасы — детский сад, халық ағарту қызметкері — работник народного образования, оқу орны — учебное заведение, сары май — сливочное масло** и др. В русском языке подобные сочетания считаются как лексикологизованные несвободные сочетания.

IV. Сложносокращенные слова (қысқарған зат есімдер).

В обоих языках сложносокращенные слова подразделяются на несколько групп:

- 1) сложные слова с иноязычными элементами: авиаclub, авиашкола, автобаза, фотография, телехабар — телепередача и др;
- 2) аббревиатуры, состоящие из нескольких сокращенных слов:
 - а) слогового образования: сельпо, филфак (филологический факультет), селькор — сслолық тілші, сельмаг — сслолық магазин;
 - б) буквенного или звукового образования: СНГ (Содружество Независимых Государств — Егеменді Мемлекеттердің Достығы), КазТАГ — Қазақстан Теле раф Агенттігі, КазГУ (Казахский государственный университе) — КазМУ (Қазақтың мемлекеттік университеті), США — АҚШ (Соединенные Штаты Америки — Америка Қурама Штаттары), АПН (Агентство печати “Новости”) — БЖА (Баспасөз Жаналық Агентствосы).

В обоих сопоставляемых языках имя существительное — особо употребительная и активно пополняющая часть речи. Существительные образуются путем всех словообразовательных моделей, но наиболее активным является суффиксальный способ.

От имен существительных — при помощи суффиксов — *шы/ші* с разнообразными значениями, которым в русском языке соответствуют суффиксы: *-тель, -ец, -ш, -а* и др. *тергеу-ші* — следователь, *әдебиет-ші* — литератор, *байқаушы* — наблюда-тель, *үгіт-ші* — агитат-ор, *мичурин-ші* — мичурин-ец.

От глаголов образуются существительные при помощи продуктивных суффиксов — *ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе: -тапсыр-ма* — задани-е, *ескерт-пе* — предупрежд-ени-е, *кіріс-пе* — введ-ени-е, *түсіндір-ме* — объясн-ени-е, *шығар-ма* — сочин-ени-е и другие.

Из множества словообразовательных суффиксов существительных в казахском и русском языках отмечены выборочно лишь некоторые из них.

Задание 1. Найдите в предложениях производные существительные.

Тапсырма 1. Сөйлемдердегі туынды зат есімді табыңыз.

1) Менің інім бала баншаға барады. 2) Ол белбеуін буып, етігін киіп шығып кетті. 3) Айгүл үйді шаңсорғышпен тазалап алды. 4) Бүгін ата-аналар бала-шагаларын ертіп тауға шықты. 5) Дәріханадан дәрі-дәрмектер сатып алдым. 6) Ағам ҚазМЗУ-де оқиды. 7) Ол филфакта оқиды. 8) Менің ағам балашақ тергеуші.

Задание 2. Восстановите диалог.

Тапсырма 2. Сұхбатты толықтырыңыз.

— Сіз қайда оқисыз?

— _____

— Қай факультетінде?

— _____

— Болашақ мамандығыңыз кім?

— _____

— Өте жақсы мамандық екен.

Задание 3. Найдите имена существительные. Объясните способ образования данных существительных.

Тапсырма 3. Берілген сөйлемдерден зат есімдерді тауып, жасалу жолдарын түсідіріңіздер.

1) АҚШ-тан келген қонақтарды қарсы алдық. 2) ТМД өкілдері Мәскеуге жиналды. 3) Телехабардан ҚазМУ-ға қабылдау ережесі туралы хабарлама балды. 4) Қазақ тілі сабағында шығарма жаздық.

Есте сақтаныз!

Запомните!

В речи мы часто используем различные модальные слова и частицы. Они передают модальные значения уверенности, подтверждают или опровергают сказанное, напоминают об известном и так далее.

Использование модальной частицы *ғой* подтверждает сказанное, напоминают собеседнику об известном событии, действии, фактах, например, Мен Мақсатпын *ғой*!

Переводятся предложения с частицей *ғой*, *қой* с помощью *ведь*, *же*
— Я же Мақсат! Ведь это я — Мақсат!

— Алло, тындап тұрмын.

— Алло, бұл кім екен?

— Мен *ғой*, Сәулемін.

— Сәуле ... Қай Сәуле?

— Райханның қызымын.

— Иә, есімде. Халің қалай, қалқам?

— Рахмет, жақсы.

— Қалаға қыдырып келдің бе?

— Апа, мен ҚазМУ-ға оқуға тустім.

— Бөрекелді, жақсы болған. Қай факультетке?

— Журфакқа.

- Болашақ тілші екенсің ғой. Қонаққа кел?
- Рахмет, сау болыңыз.
- Сау бол, қалқам.

Задание 4. Отрицательно ответьте на высказывание друга.

Тапсырма 4. Жолдасыңның сөзіне қарсылық білдір!

- Анау Асқар ғой.
- Қайсысы, ақ жейдедегі ме?
- Жок, қара костюмде, ғалстук таққан?
- Жок, ол Асқар емес.
- Күн суық қой.
- Жок, күн суық емес, аздап жел тұрып тұр.
- Жауын жауып тұр ғой.
- Жок жауын емес, қар-жауып тұр.

Задание 5. Утвердительно ответьте на предложенные вопросы.

Тапсырма 5. Жолдасыңыздың сөзін құптаңыз.

- Қызық кітап қой.
- Иә, өте қызық кітап.
- Жақсы дәрігер ғой.
- Өте білімді дәрігер.

Выучим новые слова!

Сөздікті жаттайық!

белбеу	– пояс
болашақ мамандық	– будущая профессия
өкілдері	– представители
шығарма	– сочинение
қыдырып келу	– приехать в гости
оқуға түсу	– поступать на учебу
тілші	– журналист
қайсысы	– который (ая, ый)

Есте сақтаныз!

Запомните!

Прибавляя -сыз/-сіз к именам существительным, можно образовывать слова с противоположным значением.

Например. Мысалы: жұмыссыз — безработный

Ол жұмыссыз қалды. Он остался без работы.

Ол сабаққа	қаламсыз	}	келді.
	кітапсыз дәптерсіз		
	Таусыз жер	}	болмайды.
	бұлбұлсыз орман		
	балықсыз көл		

Задание 6. Напишите диктант.

Тапсырма 6. Диктант жазыңыз.

Мен биыл Алматы қаласына оқуға түсуге келдім. Күжаттармды ҚазМЗУ-дың тергеу криминалистика факультетіне тапсырдым. Менің арманым ХХІ-ғасырдың заңгері болу. Білемін қыз балаға тергеуші болу қиын. Мен қиындықтан қорықпаймын. (28 сөз)

■ День 4

ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫЕ ОКОНЧАНИЯ ТӘУЕЛДІК ЖАЛҒАУ

В казахском языке между парами слов устанавливаются притяжательные отношения, указывающие на принадлежность одного предмета другому. Эти значения выражаются при помощи притяжательных аффиксов:

Единственное число	Множественное число
I лицо: -ым/-ім/-м	-ымыз /-іміз/, -мыз /-міз
II лицо: -ың/-ің/-ң	-лар-ың /-лер-ің
Вежливая форма: -ыңыз/-іңіз/, -ңіз/-ңыз	-лар-ыңыз /-лер-іңіз
III лицо: -ы /і /, сы /сі	-лар-ы /-лер

Парадигма изменения в форме принадлежности слов үй (дом), бала (мальчик), кітап (книга).

Лицо	Единственное число
I	менің үй-ім, бала-м, кітаб-ым; мой дом, мальчик, моя книга
II	сенің үй-і,, бала-н, кітаб-ың; твой дом, мальчик, твоя книга

Лицо	Единственное число
<i>Вежливая форма</i>	сіздің үй-іңіз, бала-ңыз, кітаб-ыңыз; ваш дом, мальчик, ваша книга.
III	оның үй-і, бала-сы, кітаб-ы; его (ее) дом, мальчик, книга
	Общественное число
I	біздің үй-іміз, бала-мыз, кітаб-ымыз наш дом, мальчик, наша книга біздің үй-леріміз, бала-ларымыз, кітап-тарымыз наши дома, мальчики, книги
II	сендердің үй-лерің, бала-ларын, кітап-тарың ваши дома, мальчики, книги
<i>Вежливая форма:</i>	сіздердің үй-леріңіз, бала-ларыңыз, кітап-тарыңыз ваши дома, мальчики, книги
III	олардың үй-лері, бала-лары, кітап-тары их дома, мальчики, книги

В этих формах значение лица выражается в окончаниях и связывается с лексическим значением слова в родительном падеже, значение принадлежности выражается притяжательным окончанием: **кітабымды алдым** — **взял книгу**, притяжательный аффикс указывает на лицо, которому принадлежит книга (мою), I лицо. **Кітабы стол үстінде жатыр** — его книга лежит на столе (3-е лицо). В таких случаях нет необходимости употреблять притяжательные местоимения, так как их значения выражаются аффиксами принадлежности.

Притяжательные формы употребляются только со словами в родительном падеже. **Атам-ның сөзі** — слова дедушки, **книга брата** — **інімің кітабы** при этом существительное может употребляться и без окончания родительного падежа: **атам сөзі, ұстаз ақылы** — **советы учителя**. В русском языке отсутствует категория принадлежности, а значение принадлежности передается притяжательными местоимениями или несогласованным определением в родительном падеже: **дәптеріңді берші** — дай твою тетрадь, **ҚазТАГ-тың хабары** — сообщение КазТАГа и др.

Задание 1. Прочитайте диалог по ролям. Соблюдайте интонацию.

Тапсырма 1. Дауыс ырағын келтіріп рөлге бөліп оқыңыздар.

- Таныс болыңыз, менің құрбым Несіпхан.
- Несіпхан!? Өте қуаныштымын.

- Менің атым. Гүлболат.
- Гүлболат, сізбен танысқаным өте қуаныштымын.
- Сіздің мамандығыңыз кім?
- Менің мамандығым дәрігер.
- Өте жақсы. Мен медбике болып істеймін.
- Сіздің жанұяңыз бар ма?
- Әрине, менің жолдасым және бір ұлым бар.
- Менің бір ұл, бір қызым бар. Жанұямызда 4 адам.
- Біздің үйге қонаққа келіңіздер. Балаларды таныстырайық!
- Рақмет. Міндетті түрде келеміз.
- Хош сау болыңыз!
- Хош сау бол!

Задание 2. Восстановите диалог.

Тапсырма 2. Диалогты толықтырыңыз.

- Менің _____
- Өте _____
- Менің аты-жөнім _____
- Сіздің _____?
- Менің _____
- Сіз _____ жұмыс істейсіз?
- Сіздің _____ орныңыз үйіңіз жақын ба?
- Менің жұмыс _____ үйге алыс.
- Сіз _____ көлікпен барасыз ба?
- Иә, мен жұмысыма дейін _____ барамын.

Задание 3. Переведите на русский и запишите в тетради. Подчеркните аффиксы принадлежности падежей.

Тапсырма 3. Орысшаға аударып дөттерлеріңізге жазыңыз. Тәуелдік септік жалғауын сызыңыз.

- 1) Мерекеде ата-анама сыйлық бергенді ұнатамын. Әкеме қызық кітап сыйлаймын. Анама гүл сыйлағанды жақсы көремін. Анамның құрбысын қутықтауды да ұмытпаймын.

2) Мынау менің ағамның бөлмесі. Ағамның бөлмесінде кітап сөрелерінде қызық кітаптар бар. Мен оның бөлмесінде сабаққа дайындалғанды ұнатамын.

3) Менің ағама достары қонаққа жиі келеді. Олар шахмат ойнайды, музыка тыңдайды. Үйлеріне кеш қайтады.

Лексика к төме
Мәтіндерге байланысты сөздіктер.

медбике	— медсестра
қонақ-қа	— гость, в гости
міндет-ті	— обязанность, обязательно
мереке-де	— праздник, на празднике
құрбы-сы-н	— подруга, ее подругу
бөлме	— комната
сөре	— полка
тыңдайды	— слушают

Задание 4. Вместо пропусков вставьте притяжательные аффиксы.

Тапсырма 4. Нүктенің орнына тәуелдік жалғауын қойып жазыңыз.

Бұл менің дәрісхана____. Менің дәрісхана____ кең, жарық және таза. Сенің дәрісхана____ екінші қабатта. Сіздің құрбың____ біздің дәрісханада отыр. Оның дәрісхана____ бесінші қабатта. Оның дәрісхана____ на оқытушы кірді.

Запомните!
Есте сақтаңыз!

Отрицательная форма образуется при помощи присоединения к корню глагола отрицательных суффиксов **-ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе.**

Мысалы: Менің бармауым керек. — Мне не надо идти.
бар — корень глагола;

- па — отрицательный суффикс;
 -у — суффикс имени действия;
 -ым — притяжательное окончание первого лица ед. числа

Задание 5. Следующие предложения переведите на казахский язык в отрицательной форме.

Тапсырма 5. Сөйлемдерді қазақ тіліне болымсыздық түрде аударыңыз.

Мне надо готовиться. — *Менің дайың далмауым керен.*

Вам надо спать.

Тебе надо выпить чаю.

Вам нужно ехать на Медео.

Ему надо приготовить урок.

Тебе надо смотреть телевизор.

Задание 6. Составьте предложения из слов.

Тапсырма 6. Сөздерден сөйлем құраныз.

Менің	досыңыз	дәрігер
Сенің	үйің	оқытушы
Сіздің	құрбыңыз	жас
Оның	көршіңіз	алыс

Задание 7. Напишите предложения, постепенно сокращая их по образцу.

Тапсырма 7. Төмендегі сөйлемдерді бірте-бірте қысқартып жазыңыз.

Образец. Улгі: Менің көршімнің қызы қалаға оқуға кетті.
 Көршімнің қызы қалаға оқуға кетті.
 Қызы қалаға оқуға кетті.
 Қалаға оқуға кетті.
 Оқуға кетті.

Біздің қаланың көшелеріне гүл егіп, тазалап жатыр.

Біздің жастарымыз ХХІ ғасырды қарсы алуға дайындалып жатыр.

Менің досымның баласы жарыста бірінші орын алды.

Задание 8. Восстановите диалог.

Тапсырма 8. Сұхбатты топықтырыңыз.

- Менің жасым жиырмада.
- Сенің жасың _____.
- Менің ұлтым қазақ.
- Сенің ұлтың _____.
- Сіздің үйіңіз Алматыда.
- Біздің үйіміз _____.
- Менің досым күшті.
- Сенің досың _____.
- Біздің көршіміз көрі кісі.
- Сіздердің көршілеріңіз _____.
- Біздің университет циркке жақын.
- Сендердің институттарың циркке _____.

Задание 9. Правильно определите окончания принадлежности.

Тапсырма 9. Төуелдік, жалғауларын дұрыс табыңыз.

1	2	3
-нікі	-дікі	-тікі

1. Пәтер көрші	☒	8. Кабинет мектеп	☒
2. Кітап досым	☒	9. Дәрісхана институт	☒
3. Қуыршақ қыз	☒	10. Сағат әкем	☒
4. Машина өзім	☒	11. Әні Нұргиса Тілендиев	☒
5. Мылтық аңшы	☒	12. Ет құс	☒
6. Бұрыш бөлме	☒	13. Бөлме Марат	☒
7. Аға мен	☒	14. Кілем қабырға	☒

Задание 10. Из текста выпишите слова с падежными аффиксами и определите их принадлежность.

Тапсырма 10. Төмендегі сөйлемдерден септелген сөздерді теріп жазып, қай септікте тұрғанын анықтаңыз.

Сабаққа оқу залында дайындалғанды ұнатамын. Оқу залында өте тыныш. Оқу залына құрбыммен барамын. Құрбымның аты Сәуле. Сәуле оқу озаты. Оқу залынан кейде өте кеш шығамыз. Үйге келгенде музыка тыңдап, демаламыз.

Образец. Үлгі: сабаққа (барыс сеп) оқу залында (жатыс сеп)

ЛИЧНЫЕ ОКОНЧАНИЯ ГЛАГОЛОВ ЖІКТІК ЖАЛҒАУ

Личные окончания глаголов выражают отношения между лицом, производителем действия и действием, показывают, кем производится действие, являются формой выражения категории лица, вместе с категориями наклонения, времени выступают в роли сказуемого, обозначая предикативность, поэтому их можно назвать аффиксом сказуемого или предиката. В обоих языках окончания спрягаемых форм глагола указывают на лицо, производящее действие.

В казахском языке личные окончания имеют 4 формы:

1. Именное спряжение, спрягаются имена, обозначающие персоны, т.е. человека:

	мен студентпін	біз студент-піз
	сен студент-сің	сендер студент-сің-дер
<i>веж.ф.</i>	сіз студент-сіз	сіздер студент-сіз-дер
	ол студент	олар студент

По такой же парадигме спрягаются глаголы в причастной форме: **-ған, -ген, -қан, -кен; -ар, -ер, -р (-с), -атын, -етін, -итін, -мақ, -мек, -бақ, -бек, -пақ, -пек** и глаголы состояния **отыр, тұр, жүр, жатыр: барған-мын, -отыр-мын, барған-сың, отыр-сың, барған-сыз, отыр-сыз, барған-, отыр- и т.д.**

Таким образом, можно выделить следующие личные окончания:

1 лицо	ед. ч.	-мын/-мін, -бын/-бін, -пын/-пін
	мн. ч.	-мыз/-міз, -быз/-біз, -пыз/-піз
2 лицо	ед.ч.	-сың/-сің
	мн.ч.	-сыңдар/-сіндер
Вежливая форма	ед.ч.	-сыз/-сіз
	мн.ч.	-сыздар/-сіздер
3 лицо	нулевое окончание	

В русском языке именное спряжение отсутствует.

Задание 1. Правильно употребите личные окончания.

Тапсырма 1. Жіктік жалғауын жалғаңыз.

- 1) Мен психолог _____. Сен тілші _____. Біз студент _____.
Сіздер оқытушы _____. Ол заңгер _____. Сендер оқушы _____.
Олар геолог _____.
- 2) Мен жас _____. Сіз ақылды _____. Ол білгір _____. Сендер
мақтаншақ _____. Сіздер қушті _____. Біз білімді _____.
Сен кішкентай _____. Олар бақытты _____.
- 3) Сіз айтқан _____. Ол көрген _____. Мен барған _____. Сен
естіген _____. Біз білген _____. Сендер ақылдасқан _____.
Сіздер тұрған _____. Олар жүрген _____.
- 4) Мен жазатын _____. Сіз тындайтын _____. Сендер қарайтын _____.
Сіздер тындайтын _____. Олар күлетін _____. Біз баратын _____.
Сен қарайтын. Ол хат жазатын _____.
- 5) Сендер бармаң _____. Мен көрсетпек _____. Сіздер көрсетпек _____.
Олар сөйлеспек _____. Біз қайталамақ _____. Ол айтыспақ _____.
Сен төбелеспек _____, Сіз ақыл _____.
- 6) Сен екеу сіз бесеу _____. Сендер алтау _____. Біз үшеу _____.

Задание 2. Напишите по образцу предложения, используя данные ниже слова.

Тапсырма 2. Берілген үлгі бойынша, төменде берілген сөздермен сөйлем ойлап жазыңыз.

дәрігер — Мен дәрігермін
жазушы — Оның әкесі жазушы.

оқушы — _____

жұмысшы — _____

заңгер — _____

геолог — _____

Задание 3. Дополните предложения.

Тапсырма ③. Сөйлемді толықтырыңыз.

1. Мен қалалық _____, сен _____.
2. Сіз білімді маман _____, ол _____.
3. Ол ұқыпты студент _____, мен _____.
4. Сендер іздемпіз _____ дар, біз _____.
5. Сіз қазақша таза сөйлей _____, мен _____.
6. Сіз бос уақытты жақсы өткіз _____, мен _____.
7. Сен көп іздене _____, ол _____.
8. Мен кезекте бесінші _____. Сен нешінші _____? – Мен кезекте үшінші _____.
9. Мен орыс _____, сіз _____.
10. Сіз үзіліске қашан шыға _____? Мен үзіліске ерте шыға _____.

Отрицательная форма образуется путем прибавления личных окончаний в I и II лице единственного и множественного числа к отрицанию *емес*.

Например. Мысалы: Біз студент емеспіз. Мы не студенты.
Сендер жалқау емессіңдер. Вы не лентяи.

Задание 7. Возразите своему собеседнику по образцу.

Тапсырма 7. Әңгімелесіп отырған адамға қарсылық білдіріңіз.

Ол жақсы маман.	– Жоқ, ол жақсы маман емес.
Мен студентпін.	– Жоқ, сен студент емессің.
Сіз орыссыз ба?	– Жоқ, мен орыс емеспін, татармын.
Оның досы әнші.	– Жоқ оның досы әнші емес биші.
Сенің үйің үлкен.	– Жоқ, сенің үйің үлкен емес.
Біз бесіншіміз.	– Жоқ, сендер бесінші емессіңдер.
Ол үлкен бе, кіші ме?	– Жоқ ол үлкен емес, кіші.
Сіз менің ағамсыз.	– Жоқ, мен сенің ағаң емеспін.

Задание 8. Разберите слова по составу.

Тапсырма (8) Сөз құрамын анықтаңыз.

1. түбір	2. жұрнақ	Жалғаулар			
		3. көптік	4. тәуелдік	5. септік	6. жіктік
ағамсың			кер		елін
мектептен					
үй					
қаладан					
ұстадан			мен		
жүректен					
қаладан					
ағамсың			мен		

1. ағамсың
- ② мектептен
- ③ ұстазым
4. өпкеммен
5. жүректілік
6. достырамызға
7. жастардан
8. студентсің
9. жастармыз
10. қазақпыз
- ⑪ үй
12. жолдастарға
13. ғалымсыздар
- ⑭ қабаттан
15. ақылмен

- ⑬ әкен
17. достарымен
18. мұражайға септік жайғазу
- ⑰ дәрігер
20. адамгершілік
21. жолдастарымызға
- ⑳ көшелерге
- ㉑ ақылдымыз
24. қаламыз
25. үздіктер
26. білімдісіз
27. анам
28. дастархандарың
- ㉔ оқытушыларда
30. Меңгерушілерде

УРОК 2

— День 1

КАТЕГОРИЯ ЧИСЛА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Зат есімнің көптік жалғау

Категория числа свойственна обоим языкам, но имеются определенные различия, обусловленные их типологическими особенностями.

Бесспорно, общим в русском и казахском языках является наличие форм единственного и множественного числа: **арба — арба + лар, телега — телег + и**. В казахском языке начальная форма существительного с нулевым показателем воспринимается как единственное число, к которому присоединяется аффикс множественности (или его фонетические варианты): **-лар/-лер, -дар/-дер, -тар/-тер: доп-доп + тар — мяч-мяч + и, орын-орын + дар — место-мест + а, мектеп-мектеп + тер — школа-школа + ы, оқушы-оқушы + лар — ученик-ученик + и**.

Некоторые существительные казахского языка без формальных показателей числа могут употребляться в значении множественного числа: **Ағаш орманда оседі**. В русском языке — **Деревья** (а не дерево) **растут в лесу**. Это слово не выражает ни единичности, ни множественности.

Окончание **-лар/-лер, -дар/-дер, -тар/тер** прибавляется не только к имени существительному, но и ко всем субстантивированным формам, местоимениям, прилагательным: **оқушы-лар — ученик-и, біздер — мы, біреулер — кто-то, әркім-дер — всякие, жақсы-лар — хорошие, ақылдылар — умные**. Окончание множественного числа в казахском языке может присоединяться к любому слову и выражать значение приблизительности: **Жасы отыздарда. — Ему около тридцати лет. Бытырлары жылы болды. — В прошлых годах было тепло**.

Прибавляясь к вещественным существительным, окончание множественности вносит обобщающее значение, отношение данного предмета многим лицам. **Кітап-хана-лар-ыңыздан кітап алдық. — Из ваших библиотек получили (взяли) книги**. В данном случае **кітап-хана-лар-ыңыздан** имеет значение обобщенной множественности.

Таким образом, окончание множественного числа в казахском языке разнообразно по своей семантике, грамматической роли и стилистической окраске.

Задание 1. Допишите суффиксы множественного числа. Переведите на русский язык.

Тапсырма 1. Көптік жалғауларын жазыңыз. Орыс тіліне аударыңыз.

Студент, оқытушы, профессор, декан, доцент, ғалым, кафедра, дәрісхана, университет; кітап, кітапхана, кітапханаши, каталог, оқу залы; асхана, аспазшы, ыдыс, төрелке, қасық, шанышқы, тамақ; дәрі, дәрігер, дәріхана, кабинет, ауру, дәрігерлік.

Задание 2. Составьте словосочетания, используя слова из противоположных столбцов. Образованные словосочетания используйте в предложениях.

Тапсырма 2. Қарама қарсы жақтағы бағанадағы сөздерді пайдаланып, сөз тіркестерін құраңыздар. Жасаған сөз тіркестерін сөйлемде пайдаланыңыз.

студенттер	көңілді
оқытушы	күшті
профессор	таза, жарық
декан	қазақ тілі
доцент	кездесу
ғалымдармен	білімді
кафедрасы	жас
дәрісхана	қарапайым
университет	катал

Образец. Үлгі: білімді студенттер

Задание 3. Используя речевую модель, составьте рассказ.

Тапсырма 3. Сөйлеу үлгісін пайдаланып, әңгіме құраңыз.

Речевая модель. Сөйлеу үлгісін

Мен _____ университетте оқимын. Біздің университетте қарапайым _____, қатал _____, жас _____ қызмет істейді. Қазақ тілі кафедрасында _____ оқытушылар бар. Университеттің _____ жарын, таза. Ғалымдармен _____ болып тұрады. Студенттер өз университеттерін _____ көреді.

Лексика к тексту

Мәтінге байланысты жана создер

қызмет	—	служба
қарапайым	—	простой
жарық	—	светло
таза	—	чистый
кездесу	—	встреча
жақсы көру	—	любить, нравиться

Задание 4. Используя образец, составьте возможные словосочетания и предложения с ними.

Тапсырма 4. Мүмкіндігі болғанша сөз тіркестерін құрастырыңыз. Оларды сөйлемде пайдаланыңыз.

Образец. Үлгі: ғылыми, көркем, кітаптар

кітап	пең, жарық
оқу залы	білімді, қарапайым
кітапханашы	мейрімді
кітапхана	ғылыми, көркем
каталог	жүйелік, алфавитік

Задание 5. Используя речевую модель, продолжите рассказ.

Тапсырма 5. Сөйлеу үлгісін пайдаланып, әңгімені жалғастырыңыз.

Речевая модель. Сөйлеу үлгісі

Университеттің _____ кітапханасы бар. Кітапханада _____ кітаптар көп. Кітаптарды _____ апайлар

береді. Кітапханашы апайлар _____
кісілер. Кітапханада _____ оқу залы бар. Керекті
кітаптарды _____ каталогтардан табуға балады.
Студенттер _____ сабаққа дайындалады.

Задание 6. Составьте возможные словосочетания из противоположных столбцов. Используйте их в предложении.

Тапсырма 6. Қарама қарсы жақтағы бағанадағы сөздерді пайдаланып, мүмкіндігі болғанша сөз тіркестерін құрастырыңыз оларды сөйлемде пайдаланыңыз.

асхана	таза
ыдыстар	дәмді
аспазмыз	өдемі
тағамдар	сыпайы

Образец. Үлгі: дәмді тағамдар

Задание 7. Используя речевую модель, продолжите рассказ.

Тапсырма 7. Сөлеу үгісін пайдаланып, әңгімені жалғастырыңыз.

Речевая модель. Сөйлеу үлгісі

Университетте _____ бар Асхана _____ қабатта Асхана
_____. Асханада _____ аспазшылар жұмыс
істейді. Аспазшылар _____ төтейлер. Олар тағамдарды
_____ ыдыстарға салып береді.

■ День 2

СКЛОНЕНИЕ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ЗАТ ЕСІМНІҢ СЕПТЕЛУІ

В системе склонения имен существительных в сопоставляемых языках наблюдаются существенные расхождения. В казахском языке только один тип склонения, различающийся вариантными фонетическими формами, обусловленными конечной согласной или гласной слова.

Система склонения в казахском языке представлена 7 падежами и 6 формами окончаний. Каждый падеж имеет только один однозначный аффикс, который присоединяется как к существительным

единственного, так и множественного числа, эти окончания присоединяются и после притяжательной формы существительного.

В казахском языке существует два типа склонений: прямое и притяжательное.

Другие части речи (прилагательные, числительные, местоимения и некоторые формы глагола, как причастие, имя действия) при склонении субстантивируются и употребляются в роли существительного. Падежные окончания в обоих склонениях одинаковы, но в притяжательном склонении они присоединяются к притяжательной форме существительного.

Прямое склонение

Падежи	Единственное число			Множественное число
	после гласных, н, ң, м	после з, ж, р, л, м, й, у	после к, п, с, т, ф, ш, к	
Атау	ата, өже, нан, іні	ай, үй, қол, көл	тас, іс, жақ, жік	ін-дер, іс-тер, айлар, ата-лар
Ілік	ата-ның өженің нан-ның іні-нің	ай-дың үй-дің қол-дың көл-дің	тас-тың іс-тің жақ-тың жік-тің	ін-дер-дің ата-лардың ай-лар-дың іс-тер-дің
Барыс	ата-ға өже-ға нан-ға ін-ге	ай-ға үй-ге қол-ға көл-ге	тас-қа іс-ке жақ-қа жік-ке	ін-дер-ге іс-тер-ге ай-лар-ға ата-лар-ға
Табыс	ата-ны өже-ні нан-ды іні-ні	ай-ды үй-ді қол-ды көл-ді	тас-ты іс-ті жақ-ты жік-ті	ін-дер-ді істер-ді ай-лар-ды ата-лар-ды
Жатыс	ата-да өже-де нан-да іні-де	ай-да үй-де қол-да көл-де	тас-т іс-те жақ-та жік-те	ін-дер-де іс-тер-де ай-лар-да ата-лар-да
Шығыс	ата-дан өже-ден нан-нан іні-ден	ай-дан үй-ден қол-дан көл-ден	тас-тан іс-тен жақ-тан жік-тен	ін-дер-ден іс-тер-ден ай-лар-дан ата-лар-дан
Көмектес	ата-мен өже-мен нан-мен ін-мен	ай-мен үй-мен қол-мен көл-мен	тас-пен іс-пен жақ-пен жік-пен	ін-дер-мен іс-тер-мен ай-лар-мен ата-лар-мен

Склонение существительных притяжательной формы в единственном числе

Падежи	1-е лицо		2-е лицо		3-е лицо	
	твѣрд.	мягк.	твѣрд.	мягк.	твѣрд.	мягк.
Имен.	ана + м	әке + м	ана + ң	әке + ң	ана + сы	әке + сі
Родит.	ана + м + ның	әке + м + нің	ана + ң + ның	әке + ң + нің	ана + сы + ның	әке + сі + нің
Дат.	ана + м + а	әке + м + е	ана + ң + а	әке + ң + е	ана + сы + на	әке + сі + не
Винит	ана + м + ды	әке + м + ді	ана + ң + ды	әке + ң + ді	ана + сы + н	әке + сі + н
Мест.	ана + м + да	әке + м + де	ана + ң + да	әке + ң + де	ана + сы + нда	әке + сі + нде
Исх.	ана + м + нан	әке + м + нен	ана + ң + нан	әке + ң + нен	ана + сы + нан	әке + сі + нен
Инст.	ана + м + мен	әке + м + мен	ана + ң + мен	әке + ң + мен	ана + сы + мен	әке + сі + мен

Задание 1. Отработайте чтение текстов до уровня беглого и беспереводного понимания содержания. Выпишите незнакомые слова. Переведите текст на русский язык, затем сравните ваш вариант перевода с предлагаемым ниже.

Тапсырма 1. Мәтіндердің мазмұны аудармасын тез оқуға жаттығындар. Таныс емес сөздерді жазып алыңыздар. Өз аудармаңызды төменде беріген аудармамен салыстырыңыз.

1. Досым екінші курста оқиды. Досымның аты Жандос. Жандос экономика және менеджмент факультетінде оқиды. Ол жатақханада тұрады.
2. Даурияның үйі офистін қасында. Даурия жұмысқа дейін жаяу келеді. Оның мамандығы – экономист.
3. Нүргүл – аспирант. Ол Дауриямен құрдас. Нүргүл болашақ ғалым. Ол кітапты, ғылыми әдебиеттерді көп оқиды.
4. Нұрдостың бақшасы бар. Оның бақшасында қауын, қарбыз, асқабақ, өседі.

1. Мой друг учится на втором курсе. Его зовут Жандос. Жандос учится на факультете экономики и менеджмента. Он живет в общежитии.
2. Дом Даурии находится недалеко от офиса. На работу Даурия ходит пешком. Ее профессия — экономист.
3. Нұрғуль - аспирант. Она и Даурия - ровесники. В будущем Нұрғуль станет ученым. Она много читает как научную литературу, так и художественную.
4. У Нурдоса есть бахча. Он выращивает арбузы, дыни, тыкву.

Задание 2. Вы пришли устраиваться на работу. Ответьте на предлагаемые вопросы при трудоустройстве.

Тапсырма 2. Сіз жұмысқа орпаласайын деп келдіңіз. Сізге төмендегідей сұрақ қойылуы мүмкін сұраққа жауап беріңіз.

*Тапсырма 2.
Жауап беріңіз
жұмысқа
тұра*

- Аты-жөніңіз?
- Жасыңыз?
- Мамандығыңыз?
- Біліміңіз?
- Жұмыс істеген уақытыңыз?
- Ұлтыңыз?
- Қандай тілдерді білесіз?
- Мемлекеттік тілде сөйлей аласыз ба?
- Жанұяңыз бар ма?

Задание 3. Ответьте на вопросы, используя клише.

Тапсырма 3. Үлгі бойынша жауап беріңіз.

Аты-жөнім _____. Жасым _____. Мамандығым _____.

Білімім _____. Жұмыс істеген уақытым _____.

Ұлтым _____ тілдерін білемін.

Мемлекеттік тілде _____.

Жанұям _____.

Задание 4. Составьте ответы на предлагаемые вопросы.

Тапсырма 4. Сіздің білгіңіз келетін кейбір сұрақтарға жауаптар беріңіз.

- Жұмыс уақыты?
- Үзіліс кезі?
- Демалыс күндері?
- Жалақысы?
- Қосымша жалақы бола ма?
- Іс сапары болып тұра ма?

Задание 5. Озаглавьте текст. По предложенному образцу расскажите о себе.

Тапсырма 5. Мәтінге ат қойыңыз. Өзіңіз туралы әңгімеліңіз.

Менің аты – жөнім. Нұрдос Есенбекұлы. Жасим жиырма екіде. Жоғары білімім бар. Мамандығым заңгер. Ұлтым қазақ. Мемлекеттік тілде еркін сөйлеймін, іс қағаздарын екі тілде жазамын. Жанұяым жоқ. Мекеме заңгері болып жұмысқа кірмекшімін. Мекемеде жұмыс уақыты 9-дан 18-ге дейін. Жалақысы 12000 теңге. Іс сапарына шығып тұру керек екен.

Задание 6. Определите падежи существительных. Распределите слова в таблицу.

Тапсырма 6. Септіктерді ақықтаңыз. Сөздержі кестеге бөліп жазыңыз.

1	2	3	4	5	6	7
Атау септік	Ілік септік	Барыс септік	Табыс септік	Жатыс септік	Шығыс септік	Көмекте септік

1. Бұл Асқардың досы.
2. Мен оның құрбысымен таныстым.
3. Анамды, әкемді қатты сағындым.
4. Інім даладан кірді.
5. Далада қар жауып тұр.
6. Үйге қонақтар келді.
7. Ағам үлгілі студент.
8. Шанды шүберекпен сүрт.
9. Құрбымнан хат алдым.

10. Кешке сабаққа дайындалам.
11. Сабақтан соң серуендеуге барамын.
12. Мен ойын түсіндім.
13. Бауда құстар ұшып жүр.
14. Суретші бізге жаңа суреттерін көрсетті.
15. Аулаға жеңіл машина тоқтады.

■ День 3

О природе некоторых падежей казахского языка Қазақ тіліндегі кейбір септіктердің ерекшелігі

Падеж — грамматическая категория, которая показывает синтаксическую роль существительного в его связи с другими словами в предложении.

Ілік септік (Родительный падеж)

В казахском языке употребляется с существительными или субстантивированными словами в форме принадлежности, выражая значение принадлежности или отношения к предмету: **әкемнің сөзі — слово отца, ананың қамқорлығы — забота матери**. В предложении выступает всегда в роли определения. Например: **Ердің атын еңбек шығарады**.

В казахском языке родительный падеж может иметь как выраженную форму окончаний (-нің, -ның, -тың, -тің, -дың, -дің), так и нулевую форму окончаний □.

кітап**тың** беті — страница книги

кітап□ дүкені — книжный магазин.

Мысалы (например): Әкемнің ақыл, анамның жылы алақанын өбден сағындым.

Задание 1. Раскройте скобки, употребляя соответствующую грамматическую форму.

Тапсырма 1. Сөйкес келетін грамматикалық формаға дұрыс қойып, жақшаны ашыңыз.

Тау (-дың, -ның, -тың) ауасы өте таза. Көктебе (-тің, -дің, -нің) басынан қала жақсы көрінеді. Қала (-дың, -дің, -тің, -тың, -ның, -нің) үсті көк түтін. Арман (-дың, -дің, -ның) мінезі өте жақсы. Асқар (-тың, -дың, -ның, -нің) даусы ашық.

Задание 2. Прослушайте диалог, воспроизведите его в парах и составьте диалог по аналогии.

Тапсырма 2. Сұхбатты тыңдаңыз, екеу ара сөйлесіңіз және сол сияқты сұхбат құрыңыз.

- Өнер мұражайына қалай боруға балады?
- Қай мұражайға?
- Қастеев атындағы өнер мұражайына.
- Түсіндім. Осы көшемен тіке жүріп, нан дүкенінің қасынан солға бұрылыңыз. Тіке жүріп, қонақ үйдің алдынан өткесін, оңға бұрылсаңыз өнер мұражайы көрініп тұр.
- Бәрекелді, балам. Көп рахмет.
- Сау болыңыз.
- Сау бол, балам.

Табыс септік (Винительный падеж)

В обоих языках винительный падеж относится к глаголу и обозначает **прямой объект, полностью охваченный действием**: кітап оқу — читать книгу, писать сочинение — шығарма жазу, принести зеркало — айнаны әкелу, передать записку — хатты беру, выражать беспокойство — мазасыздық білдіру и др.

Существительные казахского языка в винительном падеже могут быть оформленными (шығарма-ны жазу) и неоформленными (шығарма жазу).

Задание 3. Составьте диалог, подбирая и располагая в логической последовательности разрозненные реплики.

Тапсырма 3. Үзілген ойыңызды логикалық жүйеге келтіріп диалог құрыңыз.

- Сіз
- ұнатамын.
- әртістерді
- сүйіп тыңдаймын.
- сүйсініп жейсіз?
- Әрине
- Менде жегенді ұнатамын.

Задание 4. Прочитайте текст. Переведите его содержание с помощью новых слов. Поясните главную мысль текста своими словами. Выразите свое отношение к прочитанному.

Тапсырма 4. Мәтінді оқыңыз. Мазмұнын жаңа сөздердің көмегімен аударыңыз. Мәтінде айтыллатын негізгі ойды өзіңіздің сөзіңізбен айтып беріңіз. Өз ойыңызды білдіріңіз.

Ата-бабаларымыз ер жігіттің бойынан алты асыл қасиетін, үш асыл мінезін және ажырамас үш серігін іздеген. 1. Зерде-зейіні; өнер-өрісі; тапқырлық талабы; жігер күші; қажыр-қаруы; білім-білігі. 2. Туған елін сүю; жарына адал болу; қара қылды қақ жарған әділетті болу; қаймықпастан турасын айтар шыншыл болу. 3. Астында мінген тұлпарын болсын. Шыңдалған ақыл-айлаң болсын. Айнымас, адал жұбайын болсын.

Сөздік

асыл — драгоценный, благородный
мінез — поведение
серік — спутник
зерде-зейін — даровитость
турасын айту — говорить прямо
астында — под собой
шыңдалған — испытанный
айнымас — священный, постоянный
қасиет — достоинство, свойство
шыншыл — правдивый, истинный
іздеу — искать
өнер-өрісі — искусный
ақыл-айла — ум, разум, ловкость

қажыр-қаруы — упорство
туған елі — родная страна
адал — честный
әділетті — справедливый
тапқырлық — находчивость
жігер-күші — сила, энергия
білім-білігі — знание
жары — любимый (-ая)
қаймықпастан — не робея
ажырамас — неизменный
тұлпар — скакун
талап — стремление
жұбай — супруга

Запомните!
Есте сақтаңыз!

Обращение:

Ақсақал — уважительное обращение к старцу.
Бәйбіше — уважительное обращение к пожилой женщине.
Жеңгей — уважительное обращение молодых к женщине старшего возраста.
Женеше — ласковое обращение к жене старшего брата.
Бойжеткен — барышня.
Тәте(й) — обращение к старшей сестре. Уважительное обращение к девушке или женщине старшей по возрасту.

Задание 5. Составьте диалог, используя слова-обращения.

Тапсырма 5. Қаратпа сөздерді пайдаланып сұхбат құрыңыздар.

**Особенности притяжательного склонения существительных
Тәуелдеулі есімдердің септелу ерекшелігі**

Аффиксы притяжательного падежа Тәуелдік жалғаулар	Аффикс дательного падежа Барыс септік жалғауы	Аффикс винительного падежа Табыс септік жалғауы	Аффикс местного падежа Жатыс септік жалғауы
1-ж. (1-л.) -ым, -ім, -м	-а, е: <i>бала + м + а</i> <i>үй + ім + е</i>	-ды, -ді: <i>бала + м + ды</i> <i>үй + ім + ді</i>	-да, -де: <i>бала + м + да</i> <i>үй + ім + де</i>
2-ж. (2-л.) -ың, -ің, -ң	-а, е: <i>бала + ң + а</i> <i>үй + ің + е</i>	-ды, -ді: <i>бала + ң + ды</i> <i>үй + ің + ді</i>	-да, -де: <i>бала + ң + да</i> <i>үй + ің + де</i>
3-ж. (3-л.) -ы, -і, -сы, -сі	-на, -не: <i>бала + сы + на</i> <i>үй + і + не</i>	н: <i>бала + сы + н</i> <i>үй + і + н</i>	-нда, -нде: <i>бала + сы + нда</i> <i>үй + і + нде</i>

В остальных падежах притяжательного склонения нет различия от основного склонения.

Задание 6. Вставьте нужные окончания.

Тапсырма 6. Қажетті жалғауларды қойыңыз.

1. Анам_____ арнап сыйлық сатып алдым. 2. Әкем_____ ертең қонаққа келетіндігімізді айттық. 3. Ініңе_____ кітап сыйла.
5. Ағасы_____ сәлем айтты. 6. Үйі_____ хат жазды. 7. Ол досы_____ киноға шақырды. 8. Асқардың үйі_____ қонақтар отыр. 9. Марат_____ деканатқа шақырды. 10. Оқытушы дәрісхана_____ отыр.

Задание 7. Постепенно усложняйте предложения по образцу.

Тапсырма 7. Мына сөйлемдерді үлгі бойынша бірте-бірте күрделендіріңіз.

Үлгі: Мен қонаққа барамын.

Мен кешке қонаққа барамын.

Мен кешке досымның үйіне қонаққа барамын.

Мен кешке досымның үйіне қонаққа қызыммен барамын.

Гүл сыйлады.

Біз барамыз.

Алма өн салады.

Ол қыдырады.

- Несіпхан, қайда барасың?
- Қонаққа.
- Қонаққа?! Кімнің үйіне?
- Құрбымның үйіне.
- Құрбыңның аты кім?
- Құрбымның аты Гүлболат.
- Міне тамаша! Гүлболат бізді де шақырды. Бізде кешке барамыз!
- Кешке Гүлболаттың үйінде кездесеміз.
- Көріскенше!
- Көріскенше!

Запомните!
Есте сақтаңыз!

Прощание. — қоштасу:

До скорой встречи	— келесі кездескенше, көріскенше.
До свидания	— қош болыңыз, қош сау болыңыз, сау болыңыз.
Я скоро вернусь	— мен көп кешікпей келемін.

Спокойной ночи — жайлы жатып, жаксы тұрыңыз.

Передайте всем привет — барлығына сәлем айтыңыз.

Задание 8. В следующем тексте найдите affixes падежей притяжательного склонения и скажите, чем они отличаются от affixes простого склонения. Перепишите текст.

Тапсырма 8. Тәуелденген сөздегі септік жалғауды тауып, оның ерекшелігін айтыңыз. Мәтінді көшіріп жазыңыз.

Менің арманым жоғары оқу орнына түсу болатын. Міне қазір арманым жетіп университетте оқып жүрмін. Университетте оқыған қызық. Маған, әсіресе, үлкен ғалымдардың дәрісін тыңдау өте ұнайды. Әкемнің арманы мені өз ісіне шебер маман ретінде көру. Әкемнің үмітін ақтап халқыма адал қызмет жасағым келеді.

Послелог Септеулік шылаулар

Управляемые падежи Менгерілетін септіктер	Виды послелогов Септеулік шылаулардың түрлері	Сочетания послелога со знаменательным словом Негізгі сөзбен тіркесуі
Именительный падеж Атау септік	туралы, арқылы, үшін, сияқты (про, через, ради, қак)	сен үшін — ради тебә
Дательно-направительный падеж Барыс септік	дейін, шейін, қарай, таман, тарта (до, к)	үйге дейін — до дома
Исходный падеж Шығыс септік	бұрын, кейін, соң, астам, бері, әрі	кешеден бері — со вчерашнего дня
Творительный падеж Қөмектес септік	бірге, қатар (вместе, вместе с тем)	сенімен бірге — вместе с тобой; сонымен қатар — вместе с тем

Арман кім? (не?) туралы ойлап отыр?
О қом (о чем) думает Арман?

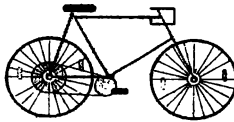
Арман { Ботағоз
стадион
фотоаппарат
футбол
мектеп } ойлады.

Арман кім үшін (не үшін) оқып жүр?
Ради кого (ради чего) учится Арман?

Арман {

 } оқиды.

Арман үйге дейін немен барады?
Арман на чем едет домой?

Арман үйге дейін дейін {

 } барады?

Арман сабақтан қайда барады?
Куда идет Арман после урока?

Арман сабақтан соң

барады?

Задание 9. Вместо точек напишите нужные послелог.

Тапсырма 9. Сөйлемдегі көп нүктенің орнына тиісті шылауды қойыңыз.

1. Университетке автобуспен барамын.*2. Мен сен
көп ойлаймын. 3. Қысқа ауылдан өке-мешем келеді. 4. Ол өзім
..... қуанды. 5. Қалаға сен келдім. 6. Ол бізге күліп
келе жатыр. 7. Күзге қалаға қайтамыз. 8. Нұржаңнан
келіп сәлем берді. 9. Кешеден сені күтіп жүрмін. 10. Сенімен
..... қайтамын.

Сөйлесейік!

Поговорим!

1) – Жазға таман ауылға барайық.

– Жазға дейін уақыт бар, ойланып көреміз.

2) – Сабақтан соң театрға барайық!

– Театрда не болады?

- Спектакль.
- Не туралы?

– Жастық шақ туралы.

■ День 4

ИМЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ СЫН ЕСІМ

Имена прилагательные как в русском, так и в казахском языках обозначают признаки предметов и употребляются перед существительными, но в отличие от русского языка, в казахском языке имя прилагательное, сочетаясь с существительным, не изменяется ни по падежам, ни по числам, т.е. не согласуется с существительным, а просто примыкает к нему.

Имя прилагательное отвечает на вопросы **қай? қандай?**

ақ көйлек	белое платье
ақ көйлектін	белого платья
ақ көйлекке	белому платью

Имя прилагательное употребляется также в сочетании с притяжательной формой существительного.

Например. Мысалы: Менің ақ көйлегіме мое белое платье
Оның ақ көйлегі его (ее) белое платье

Сын есім обозначает следующие признаки предметов:

1. Цвет. Түс:
- ақ — белый
 - ақ гүл — белый цветок
 - ақ қар — белый снег
 - ақ қайың — белая береза
 - ақ бата — благословение (букв. белое пожелание)
 - ақ жүрек — душа нараспашку
 - ақ жарқын — жизнерадостный

2. Объем, величина. Көлем, мөлшер:

- аласа — низкий
- аласа бойлы қыз — девушка низкого (невысокого) роста
- аласарақ — ниже, более низкий
- қысқа — короткий, коротко
- қысқа жең — короткие рукава

қысқа көйлек – короткое платье
создің қысқасы – одним словом
қысқасын айтқанда – коротко говоря
жақын – близкий, близко
жақын жер – близкое расстояние
шынтақ жақын бірақ тістей алмай сын – близок локоть, да
не укушишь
терең – глубокий, глубоко
терең құдық – глубокий колодец
жұқа – 1) тонкий
жұқа мата – тонкая материя
2) легкий (*об одежде*), легко
жұқа киіну – легко одеться

3. Характер ил свойство. Мінез және қасиет:

адал – честный, справедливый
адал адам – честный человек
адал еңбек – честный труд
кішіпсейіл – скромный, учтивый, обходительный
кішіпейіл адам – скромный человек

Менің досым

Менің досым	ақылды ұстамды оқымысты	}	жігіт
Ол	ұзын бойлы қара көзді дөңгелек жүзді ақылды сұлу	}	қыздарды жақсы көреді
Досым	білімді сыпайы мәдениетті қарапайым	}	адамдарды сыйлайды
Ол	жалқау дөрекі өсекші кертартпа	}	адамды ұнапайды

Оның үйі	{ үлкен кең жарық таза	
Менің досым	{ дәмді ащы қышқыл тәтті	тағамдарды сүйсініп ішеді
Ауласында	{ қызыл сары ақ	гүлдер өсіп тұр

4. Вкус. Дәмі:	ащы	—	горький	дәмді	—	вкусный
	тәтті	—	сладкий	тұщы	—	пресный
	қышқыл	—	кислый	тұзды	—	соленый

5. Форма. Түрі:	домалақ	—	круглый	жалпақ	—	плоский
	қисық	—	кривой	түзу	—	ровный
	қырлы	—	граненный	дөңгелек	—	круглый

Для того, чтобы образовать отрицательную форму прилагательного, следует прибавить **-сыз / -сіз**.

<i>Например. Мысалы:</i>	санасыз	—	несознательный
	реңсіз	—	некрасивый
	ұқыпсыз	—	неаккуратный

Задание 1. Составьте словосочетания “имя существительное + имя прилагательное”.

Тапсырма 1. Мына сын есімдерді зат есімдермен тіркестіріңіз.

ақ	көше	биік	көйлек
әдемі	тағам	дәмді	кітап
түзу	адам	үлкен	бөліме
толық	кісі	кең	қыз
қызық	үй		

Задание 2. ; Ответьте на вопросы.

Тапсырма 2. Сұраққа жауап беріңіз.

- Сен қайда тұрасың?
- Қай қалада тұрасың?
- Қалада нелер бар?
- Қаланың көшелері қандай?

- Қаладан нелер көрінеді?
- Қалада кімдер тұрады?
- Кімдер білім алып жатыр?

Задание 3. По образцу расскажите о своем городе. Восстановите монолог.

Тапсырма 3. Чигі батынша әңгі мелеңіз толықтырыңыз мәтінді.

Мен _____ тұрамын _____ қаласы өте әсем,
 Қалада _____ үйлер, _____ ғимараттар көп. Қаланың
 _____ кең және түзу. Қаладан _____ Алатау тауы
 көрініп тұр. Алматыда _____ адамдар, _____
 ғалымдар, _____ жазушылар, ақындар тұрады. Жоғары оқу
 орындарында _____ жастар білім алуда.
 Алматы қаласы _____ орталығы.

Задание 4. Используя речевую модель, выразите свое отношение к родному городу.

Тапсырма 4. Сөйлеу үлгісін пайдаланып, туған қалаңыз туралы әңгімелеңіз.

Шынында, _____ қаласы өте керемет екен. Ой, қандай ғажап қала! Неткен, сұлулық. Мен сізбен келісемін. Алматы қаласы өте сұлу, әсем, ғажап қала!

Задание 5. Озаглавьте диалоги. Переведите на русский язык.

Тапсырма 5. Сұхбаттарға ат қойыңыз орыс тіліне аударыңыз.

1. – Кеш жарык!
 – Төрлетіңіздер, шешініңіздер.
 – Дастарханға келіңіздер.
 – Рахмет, ас дәмді болсын!
 – Түздалған ет, қазы қарта жеңіздер.
 – Өте дәмді екен, рахмет!
 – Қышқыл қымыз ішіңіздер.
2. – Анау сары қауныды беріңізші!
 – Таңдай біледі екенсіз! Бұл қауын төтті, сулы.
 Жесеңіз аузыңыздан дөмі кетпейді.
 – Қызыл алманың дөмі қандай?
 – Қызыл алма қышқылдау, сары алманы алыңыз, төтті.

3. – Көйлегіңіз қандай әдемі! Сәнді тігіген екен, езіңізге жарасады.
– Рахмет. Сізге қысқа шаш жарасады екен.

Задание 6. Заполните пропуски в предложениях именами прилагательными, характеризующими качества людей.

Тапсырма 6. Сөйлемдегі бос орындарды адамдарды сипаттайтын сын есімдермен толық тырыңыз.

1. Біздің көрші Сара апай _____ кісі.
2. Жандос бірінші курстың студенті. Ол _____.
3. Менің күрбым _____ қыз.
4. Біз оқытушымызды өте сыйлаймыз. Ол кісі _____.
5. Менің қызым _____ қыз.

■ День 5

Разряды имен прилагательных Сын есімдердің мағыналық түрлері

По значению прилагательные в обоих языках подразделяются на две группы:

1. **Качественные** (сапалық сын есімдер), которые обозначают различные качественные признаки предмета (цвет, вкус, качество, свойство). Качественные прилагательные являются непроизводными.

жылы күн — теплый день, жұмсақ нан — мягкий хлеб.

2. **Относительные** (қатыстық сын есімдер), выражающие отношение одного предмета к другому.

таңғы самал — утренний ветерок,

сусыз дала — безводная степь,

кешкі отырыс — вечернее заседание.

Относительные прилагательные являются производными и образуются от имен существительных при помощи следующих суффиксов.

- 1) **-қы/-кі, -ғы/-гі:** сыртқы — внешний, ішкі — внутренний, кешкі — вечерний, таңғы — утренний, артқы — задний, жазғы — летний,

көктемгі — весенний. Суффиксам **-қы/-кі, -ғы/-гі** в русском языке соответствуют суффиксы **-н-, -нн-**.

- 2) **-лы/-лі, -ды/-ді, -ты/-ті** — суффиксы со значением наличия: сулы — водянистый, балалы өйел — женщина с ребенком, ақылы — платный, әсерлі — впечатлительный, арлы — совестливый, стыдливый, күлкілі — смешной, байыты — содержательный, ақылды — рассудительный, өдепті — вежливый, атақты — известный.
- 3) **-сыз/-сіз** — суффиксы со значением отрицания: ақылсыз — бестолковый, ақысыз — бесплатный, білімсіз — необразованный, баласыз — бездетный, дауссыз — беспспорный. Отрицательным суффиксам казахского языка в русском соответствует приставка **без-** или **не-**, **а-**: сүйкімсіз — апатичный.
- 4) **-шыл/-шіл**: ұйымшыл — организованный, өзімшіл — себялюбивый, сауықшыл — жизнерадостный, ұйқышыл — сонливый, турашыл — прямолинейный.
- 5) **-лық/-лік, -дық/-дік, -тық/-тік**: азаматтық — гражданский, жолдастық — товарищеский, апталық — недельный, тәуелсіздік — независимый, тәуеліктік — суточный.

Названным суффиксам казахского языка соответствуют суффиксы русского языка **-ск-, -реже -н-**.

Прилагательные могут быть образованы и от других основ разнообразными средствами.

Задание 1. Добавьте суффиксы к данным словам и переведите их на русский язык.

Тапсырма 1. Мына сөздерге жұрнақтардың тиістісін жалғаңыз және орыс тіліне аударыңыз.

а) -ты -ті, -ды -ді, -лы -лі

бала_____	үй_____	сөт_____	міндет_____
түз_____	мүз_____	дәм_____	шаш_____
ақыл_____	сана_____	рең_____	тас_____
мүрт_____	су_____		

б) -лық -лік, -дық -дік, -тық -тік

қала_____	аудан_____	жас_____	күз_____
жаз_____	қыс_____	бала_____	жүрек_____
адам_____	туысқан_____	көрші_____	мереке_____
өлем_____	жолдас_____	өкс_____	

Задание 2. Выпишите имена прилагательные. Определите разряды прилагательных.

Тапсырма 2. Сын есімдерді теріп жазыңыз. Сын есімнің қандай түріне жататынын анықтаңыз.

1. Бүгін күн бұлтты, кеше ашық болған.
2. Жастар кіршіксіз, таза ойлайды.
3. Қонақтар дөңгелек үстелге айнала отырды.
4. Үлкендер ақ батасын берді.
5. Достар ұзақ өңгімелесті.
6. Қарлығаштың үстінде қысқа, жасыл көйлегі бар.
7. Құрбымның шашы ұзын, қалың.

Задание 3. Вместо точек вставьте подходящие по смыслу прилагательные.

Тапсырма 3. Көп пуктенің орнына тиісті сын есім қойтыңыз.

әдемі, ұзын, сұлу, сары, қысқа

..... қыз, үй, шаш, алма, жол

қоңыр, кең, жарық, сәнді, ақылды, білімді, қызық, ұзақ

..... көз, адам, бөлме, кабинет,

..... жол, студент, көйлек, кітап

Задание 4. Поставьте вопросы к прилагательным. Определите разряды прилагательных.

Тапсырма 4. Сын есімге сұрақ қойыңыз. Сын есімнің разрядын анықтаңыз.

- Үлгі: – Менің ағам қоғамдық жұмыс істейді?
– Менің ағам қандай жұмыс істейді?

Алматы қаласы таулы жерге орналасқан.

Біздің асхананың тағамы өте дәмді.

Асханада ащы, қышқыл, дәмді салаттар бар.

Біздің үй университетке алыс.

Менің достарым көңілді жігіттер.

Задание 5. Ответьте на вопросы.

Тапсырма 5. Сұраққа жауап беріңіз.

1. Алманың дәмі қандай, қышқыл ма? – Иә, алманың дәмі қышқыл.
2. Бөлме жарық па? – Иә, бөлме жарық.
3. Көше кең бе?
4. Мамамның көйлегі қандай, қысқа ма?
5. Үдің іші қандай, таза ма?
6. Достарың көңілді ме?

Задание 6. Ответьте отрицательно на вопросы, используя слова в скобках.

Тапсырма 6. Жақшаның ішіндегі сөздерді пайдаланып сұраққа теріс жауап беріңіз.

Үлгі: – Сіздердің ғимараттарыңыз үлкен бе?

– Жок, біздің ғимарат кішкентай.

– Сіздердің көшелеріңіз таза ма? (лас)

– Топтарыңыздың студенттері көңілді ме? (көңілсіз)

– Үйіңіз институтқа жақын ба? (алыс)

Задание 7. Исключите “лишние” по смыслу словосочетания.

Тапсырма 7. Мағанасына қарай артық сөздерді алып тастаңыздар.

Алтын сағат, алтын жүрек, алтын адам, алтын сөз, алтын сырға, алтын қол, алтын бесік, Алтын Орда.

Задание 8. Употребите вышеуказанные словосочетания в нужной форме в следующих высказываниях.

Тапсырма 8. Жоғарыда берілген сөз тіркестерін берілген сөйлеу үлгісінде пайдалаңыз.

Әнем маған алтын _____ сыйлады. Менің анамның жүрегі _____ . Біздің оқытушымыз алтын _____. Әжем немересіне алтын _____ берді. Біздің көршіміздің _____ алтын. Отаным алтын _____. Алтын _____ қазақ _____ орталығы болды.

УРОК 3

— День 1

СТЕПЕНИ СРАВНЕНИЯ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ СЫН ЕСІМНІҢ ШЫРАЙ ТҮРЛЕРІ

В казахском и русском языках качественные прилагательные обозначают признаки, которые могут проявляться в меньшей или большей степени: **үлкен — үлкенірек (большой — больше), жақсы — жақсырақ (хороший — лучше), кішкентай — кішірек (маленький — меньше).**

Обладая общей для обоих языков категорией сравнения, прилагательные отличаются способами их образования — название сравниваемого предмета в казахском языке стоит в исходном падеже, а в русском в родительном: досым менен күштірек — друг сильнее меня, әкем шешемнен үлкенірек — мой отец старше матери, Асқар Болаттан биігірек — Асқар выше Болат.

При *сравнительной* степени (салыстырмалы шырай) качество одного предмета сравнивается с качеством другого предмета, это качество проявляется в большей или меньшей степени: екінші аудитория тоғызыншыдан үлкенірек — вторая аудитория больше девятой.

Сравнительная степень может указывать и на качества, которые стали проявляться в данном предмете в большей или меньшей степени, чем раньше: Ол қатанырақ болыпты. — Он стал строже.

В обоих языках формы сравнительной степени образуются при помощи специальных аффиксов, которые присоединяются к положительной степени.

Способы образования сравнительной степени

в казахском	русском языках
<i>При помощи аффиксов</i> а) -рақ/-рек, -ырақ/-ірек: қызығырақ, күштірек, қымбаттырақ, биігірек б) -лау/-леу, -дау/-деу, -тау/-теу кішілеу, үлкендеу, таныстау в) непродуктивные суффиксы: -қыл/-, -ғыл, -ғылт, -тым, -қай, -шыл/-шіл: көкшіл, дымқыл, сұрғылт, бозғыл	-ее/-ей, -ше, -е: интереснее, сильнее, дороже, выше меньше, больше, малознакомый синеватый, сыроватый, сероватый, бледноватый

Задание 1. Прочтите и персведите.

Тапсырма 1. Мына сөйлемдерді оқып, аударыңыз.

Гүлмира Сәуледен әдемілеу. Су қымыздан салқындау. Менің итім Арманның итінен ақылдырақ. Біздің ауламыз Сараның ауласынан үлкенірек. Мараттың үйі Асхаттың үйінен жақынырақ. Бұлақтың суы Өзеннің суынан тазарақ.

• • •

Значение усилительной формы в русском языке обычно передается положительной степенью прилагательных в сочетании со словами *совершенно, самый*.

В казахском языке превосходная степень прилагательных образуется аналитически, путем сочетания усилительных наречий и положительной степени прилагательного: ең қадірлі кісі — самый уважаемый человек, өте жайсыз күн — очень неприятная погода.

Превосходная степень сравнения в казахском языке образуется путем присоединения к положительной форме усилительного добавочного слова: тап-тамаша — совершенно прекрасный, қап-қара — совершенно черный; ап-пақ — совершенно белый; пып-пысық — очень шустрый и др. Дала теп-тегіс. — Степь совершенно ровная. Су мөп-мөлдір. — Вода совершенно прозрачная.

Задание 2. Образуйте превосходную степень прилагательных при помощи слов *ең, өте, тым, аса*.

Тапсырма 2. *Ең, өте, тым, аса* сөздерімен асырмалы шырай жасаңыз.

Әдемі, сұлу, көркем, ақылды, әсем, жақсы, жаман, тұрақты, сәнді, тиянақты, ұстамды, жас, көрі, дәу, аласа, биік, түзу, білгіш.

Задание 3. Образуйте сравнительную степень прилагательных при помощи суффиксов *-рак/-рек, -ырак/-ірек*.

Тапсырма 3. *-рак/-рек, -ырак/-ірек* жұрнақтарымен салыстырмалы шырай жазыңыз.

Ақылды, үлкен, сұлу, әдемі, өнерлі, күшті, жас, ұзын, дәмді, түзу, жақсы, кіші, дәу, төтті, ұзын, алыс, жақын.

Задание 4. Образуйте сравнительную степень прилагательных при помощи аффиксов *-лау/-леу, -дау/-деу, -тау/-теу*.

Тапсырма 4. *-лау/-леу, -дау/-деу, -тау/-теу* жұрнақтары арқылы салыстырмалы шырай жасаңыз.

Арзан, қымбат, сұлу, қызыл, дәмді, алыс, қышқыл, жасыл.

Задание 5. Определите степень сравнения прилагательных.

Тапсырма 5. Сын есімнің шырайын анықтаңыз.

1. Мейрамда Коля жап-жақсы өлең айтты.
2. Наурыз мейрамы өте қызықты өтті.
3. Былтырғы мейрамға қарағанда, биыл мейрам қызығырақ болды.
4. Орамалың сарғыш, кішілеу екен.

• • •

Сын есім (имя прилагательное) изменяется по падсам как имя существительное.

Атау с.	ақылды
Ілік с.	ақылдының
Барыс с.	ақылдыға
Табыс с.	ақылдыны (в значении “умный человек”)
Жатыс с.	ақылдыда
Шығыс с.	ақылдыдан
Көмектес с.	ақылдымен

Задание 6. Игра “Словесный портрет”.

Ход игры: стоя спиной к спине, играющие описывают друг друга после минуты наблюдения. Работа выполняется в парах, по кругу, по цепочке.

Каждый записывает три утверждения о своем сходстве и три различных с партнером. Затем участники игры обмениваются мнениями.

Запомните слова-антонимы
Антоним сөздерді есте сақтаңыздар

аз	— көп	аш	— жап
аласа	— биік	үлкен	— кіші
ақ	— қара	ұзын	— қысқа
артық	— кем	ащы	— тәтті
ауыр	— жеңіл	арзан	— қымбат
ал	— бер	қараңғы	— жарық
апар	— әкел	таза	— кір
ақылды	— ақымақ	оңай	— қиын
жылы	— суық	білімді	— білімсіз
жоғары	— төмен	терең	— таяз
		бүргін	— ертең

Задание 7. Подберите антонимы к словам.

Тапсырма 7. Берілген сөздердің антонимін тауып жазыңыздар.

өдемі	—	_____	оң	—	_____
көңілді	—	_____	бер	—	_____
жылдам	—	_____	жақсы	—	_____
алыс	—	_____	терең	—	_____
пайдалы	—	_____	жаңа	—	_____
бүгін	—	_____	өкел	—	_____

Запомните слова-синонимы
Синоним сөздерді есте сақтаңыздар

өдемі, сұлу, ренді, келбетті, сүйкімді
бала, сәби, бөбек, бөпе, балақай
үлкен, зор, дәу, ірі
кішкентай, майда, ұсақ
ақылды, білімді, білгіш, оқымысты
ақылды, білгір

Задание 8. Вставьте подходящие по смыслу синонимы. Переведите текст.

Тапсырма 8. Мағынасы тура келетін синонимдерді қойыңыз. Мәтінді аударыңыз.

1. Біздің топқа _____ қыз келді _____ қыз бөріне ұнады.

Өздерін _____ санайтын қыздар да, _____ қыздың алдын да өздерін басқаша ұстайтын болды.

2. Ауладан _____ кулкісі естіледі. Терезеден қарасам, бір топ _____ құмда ойнап отыр. Сол бір топ _____ ішінен менің _____ ерекше көзге түседі.

3. Менің әкем өте _____ адам. Ол кісі тек _____ қана емес сияқты _____. Жұмыста әкемді _____ деп сыйлайды.

ИМЯ ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ САН ЕСІМ

В русском и казахском языках имя числительное — знаменательная часть речи, которая обозначает отвлеченное число, количество предметов или их порядок при счете.

По значению числительные делятся на несколько групп.

- 1. Количественные числительные** (есептік сан есім) в казахском языке отвечают на вопросы қанша? неше? сколько? Они делятся на:

Простые

1 — бір
10 — он
7 — жеті
8 — сегіз
20 — жиырма
30 — отыз
70 — жетпіс
100 — жүз
1000 — мың

Составные

11 — он бір
19 — он тоғыз
101 — жүз бір
25 — жиырма бес
560 — бес жүз алпыс
1999 — бір мың тоғыз жүз тақсан
тоғызыншы

Задание 1. Ответьте на вопросы.

Тапсырма 1. Сурақтарға жауап беріңіз.

1. Сен таңертең сағат нешеде тұрасың?
2. Таңертеңгі асты нешеде ішесің?
3. Сабаққа сағат нешеде барасың?
4. Сабақтарың сағат нешеде бітеді?
5. Қай уақытта қолың босайды?

Задание 2. Вставьте пропущенные слова, используя речевую модель, составьте рассказ.

Тапсырма 2. Жоқ сөздердің орнын толтырыңыз. Сөйлеу үлгілерін пайдаланып, әңгіме құраңыз.

Мен таңертең сағат _____ тұрамын. Сағат _____
дейін жуынып, шайынамын. Таңертеңгі асқа сағат _____ отырамын.
Таңертеңгі асты ішіп болғаннан кейін сағат _____ дейін
сабағымды оқимын. Сабақ сағат _____ басталады. Мен

дейін қолым бос болады. Сағат _____ ұйықтауға жатамын.

Запомните!

– Уақыт қанша?	– Который час?
– Уақыт қанша, айтыңызшы?	– Скажите, пожалуйста, который час?
– Қазір уақыт қанша?	– Сколько сейчас времени?

(екіге жарты сағат қалды; бірден жарты сағат кетті)

Тапсырма 3. Осы мәтінді пайдалана отырып, өзіңіздің жеке күн тәртібіңіз туралы айтып беріңіз.

Мен таңертең сағат 7⁰⁰-де тұрамын. Сағат 7⁰⁰-ден сағат 7³⁰-ға дейін дене мынықтыру жасаймын. Сағат 7³⁰-дан сағат 8⁰⁰-ге дейін жуынып, шайынамын. Сағат 8⁰⁰-ден сағат 8³⁰-ға дейін таңертеңгі асымды ішемін. Таңертеңгі асымды ішіп болғаннан кейін сағат 8³⁰-дан, сағат 11⁰⁰-ге дейін сабаққа дайындаламын. Сағат 11⁰⁰-ден сағат 12³⁰-ға дейін Үй шаруасына көмектесемін. Сабағым сағат 13³⁰-да басталады. Мен Үйден сағат 13⁰⁰-де шығамын. Сабақ сағат 18⁰⁰-де бітеді. Үйге сағат 19⁰⁰-де келемін. Кешкі асты сағат 20⁰⁰-де ішіп боламын. Кешкі астан кейін сағат 20-дан 23⁰⁰-ге дейін бос уақытым. Бос уақытымда теледидар көремін, музыка тыңдаймын.

Тапсырма 4. Берілген сұхбатты пайдаланып, өзіңіздің сұхбатыңызды құрыңыз.

- 1 килограмм қант неше теңге тұрады?
- 150 теңге тұрады.

- “Қызыл телпек” шокалады неше теңге?
- “Қызыл телпек” шокалады 450 теңге.
- Чак-чактын килограммы неше теңге?
- Чак-чактын килограммы 350 теңге.
- Маған 1 килограмм қант, 500 грамм “Қызыл телпек” шокаладың, 300 грамм чак-чак беріңізі.
- Барлығы неше теңге?
- Барлығына 375 теңге төлейсіз.
- Сізге рахмет.

Задание 5. Прочитайте и переведите диалог.

Тапсырма 5. Сұхбатты оқып, аударыңыз.

- Айырбастау пунктінде 1 АҚШ доллары неше теңге болыпты?
- 1 АҚШ доллары 132 теңге.
- Неміс маркасы неше теңге екен?
- Неміс маркасы.

Задание 6. Выполните просьбу пожилого человека - познакомьте его с информацией о курсе валют, расположенной на табло у обменного пункта.

Тапсырма 6. Көрі кісінің өтінші бойынша ақша айырбастау пунктiнiң алдында ғы кестенi оқып берiңiз.

	Покупка Сатып алу	Продажа Сату
\$	132	135
DM	78	80
RR	15	18
KS	5	8

Задание 7. Вы пришли в магазин за подарками к Наурызу для своих близких (мамы, отца, братьев, друзей). Обратитесь за помощью к продавцу, чтобы она помогла подобрать вам нужные размеры, рост, длину изделий.

Тапсырма 7. Сіз Наурыз мейрамына сыйлық тар алуға дүкенге келдіңіз. Сатушыға анаңыздың, әкеңіздің, ағаңыздың, құрбыңыздың размерін, бойының, ұзындығын айтып, сыйлық таңдауға көмектесуін сұраңыз.

Задание 8. Игра “Ищем наблюдательных”. Проверьте, внимательны ли вы. Скажите, какие предметы окружают вас, сколько их, где они расположены.

Тапсырма 8. Ойын “Зерделілерді іздейміз”. Өзіңіздің зерделі екеніңізді тексеріңіз. Сізді қандай заттар қоршап тұрғанын, олардың, санын, қай жерде орналасқанын айтыңыз.

Задание 9. К данным числительным подберите существительные. Придумайте предложения.

Тапсырма 9. Мына сан есімдерге зат есім қосып жазыңыз. Сөйлем ойлап табыңыз.

бесінші

он екінші

отызышин

тоғызыншы

он бірінші

жиыrmасыншы

Задание 10. Прочитайте, по данному образцу составьте диалог на тему: “В магазине”.

Тапсырма 10. Оқып шығып, үлгі бойынша: “Азық-тулік дүкенінде” тақырыбыңа сұхбат құрыңыз.

- Дүкенде дәптер бар ма?
- Бар.
- Бір дәптер қанша тұрады?
- Бір дәптер 10 теңге тұрады.
- Мына кітаптың бағасы қанша?
- Бұл кітаптың бағасы 240 теңге.
- Мына кітап неше?
- 116 теңге.
- Маған 12 дәптер, 3 кітап беріңізші.

Задание 11. Узнайте у своего друга, в какие дни и как работает:
1) магазин “Продукты”; 2) аптека; 3) химчистка;
4) парикмахерская; 5) столовая.

Тапсырма 11. Досыңыздан: 1) Азық тулік дүкенінің; 2) Дәріхананың;
3) Химиялық тазалаудың; 4) Шаштараздың; 5) Асхананың қай күндері, қай уақытта жұмыс істейтінін біліңіз.

- Үлгі:**
- Дәріхана қай күндері жұмыс істейтінін айтып жіберші?
 - Күнде: дүйсенбіде, сағат 9⁰⁰дан 18⁰⁰ дейін сәрсенбіде.

**Запомните!
Есте сақтаныз!**

айтып жіберші — в значении “скажи, пожалуйста”

**Знаете ли вы свое созвездие?
Сіз өз жұлдызыңызды білесіз бе?**

Тоқты	21.03 – 20.04
Торпақ	21.04 – 21.05
Егіздер	22.05 – 21.06
Шаян	22.06 – 23.07
Арыстан	24.07 – 23.08
Бикеш	24.08 – 23.09
Таразы	24.09 – 23.10
Сарышаян	24.10 – 22.11
Мерген	23.11 – 21.12
Ешкі муніз	22.12 – 20.01
Суқуйғыш	21.01 – 19.02
Балықтар	20.02 – 20.03

■ День 3

Разряды числительных Сан есімдердің мағыналық түрлері

2. **Порядковые числительные** (реттік сан есім) обозначают порядок предметов при их счете, отвечают на вопросы қаншасыншы?, нешінші? Они образуются путем прибавления к количественным числительным суффиксов -ншы / -нші (если корень оканчивается на гласный) или -ыншы / -інші (если корень оканчивается на согласный)

Мысалы: бес-інші (пятый)
алты-ншы (шестой)
жеті-нші (седьмой)
тоғыз-ыншы (девятый)

При образовании составных порядковых числительных суффиксы присоединяются только к последнему числительному.

Мысалы: жнырма бірінші (двадцать первый)
бір мың тоғыз жуз тоқсан тоғызыншы
(тысяча девятьсот восемьдесят девятый)

Мен жанұямызда бесінші баламын
бірінші болып тұрамын

В казахском языке числительные склоняются как существительные и субстантивируются. Порядковые числительные изменяются как имена прилагательные.

Задание 1. Все указанные даты напишите словами. Какие исторические события происходили в это время?

Тапсырма 1. Берілген сан есімдерді сөзбен жазып, реттік сан есімдерге айналдырыңыз. Осы сандар қандай тарихи оқиғаларды еске түсіреді?

1812, 1941, 1945, 1986, 1991, 1993, 1999.
XV ғ., XVII ғ.

Задание 2. Ответьте на вопросы. Ответы прочитайте вслух.

Тапсырма 2. Сұрақтарға жауап беріңіз. Жауаптарыңызды ауызша оқыңыз.

- Сен қай жылы мектепке бардың?
- Қай жылы мектепті бітірдің?
- Институтқа қай жылы түстің?
- Сенің туған күнің, айың, жылың?
- XXI ғасыр нешінші жылдан басталады?

Задание 3. Вспомните, с жизнью каких известных казахских писателей и поэтов связаны эти даты.

Тапсырма 3. Берілген сан есімдер қандай ақын жазумылардың өміріне қатысты сандар екенін атаңыз.

1897 – 1961, 1845 – 1904, 1846 – 1945, 1835 – 1865

• • •

По данной таблице вы можете установить свой год рождения по восточному календарю. В летоисчислении казахов есть мушел жас – это возрастной период, повторяющийся каждые 12 лет в жизни человека. По верованиям казахского народа первый мушел жас наступает в 13 лет (год в утробе матери + 12 лет), впоследствии к каждому периоду прибавляют 12 лет.

тышқан	1900	1912	1924	1936	1948	1960	1972	1984	1996
шыр	1901	1913	1925	1937	1949	1961	1973	1985	1997
барыс	1902	1914	1926	1938	1950	1962	1974	1986	1998
қоян	1903	1915	1927	1939	1951	1963	1975	1987	1999
ұлу	1904	1916	1928	1940	1952	1964	1976	1988	2000
жылан	1905	1917	1929	1941	1953	1965	1977	1989	
жинқы	1906	1918	1930	1942	1954	1966	1978	1990	
қой	1907	1919	1931	1943	1955	1967	1979	1991	
мешін	1908	1920	1932	1944	1956	1968	1980	1992	
тауын	1909	1921	1933	1945	1957	1969	1981	1993	
ит	1910	1922	1934	1946	1958	1970	1982	1994	
доңыз	1911	1923	1935	1947	1959	1971	1983	1995	

Мына кестеден сіз өзіңіздің қазақша қай жылы туғаныңызды білесіз.

Бірінші мүшел жас 13 жаста,

Екінші мүшел жас 25 жаста,

Үшінші мүшел жас 37 жаста. Оған 12 жасты қосып отырсаңыз, келесі мүшел шығады.

$$37 + 12 = 49$$

$$49 + 12 = 61$$

$$61 + 12 = 73$$

$$73 + 12 = 85$$

Задание 4. Вставьте подходящие числительные в предложения.

Тапсырма 4. Сөйлемдерге тиісті сан есімдерді қойып жазыңыз.

Мен _____ туылдым. Менің жылым. Менің әкем _____ туылған. Әкемнің жылы _____. Анамның жасы _____. Анамның жылы _____. Ағам 45 жаста оның жылы _____. Қызым 14 жаста. Жылы _____.

Есте сақтаңыз!

Запомните!

Бір жылда 12 ай бар. Олар: қаңтар, ақпан, наурыз, сәуір, мамыр, маусым, шілде, тамыз, қыркүйек, қазан, қараша, желтоқсан.

Бір айда 4 апта бар. Бір аптада 7 күн бар. Олар: дүйсенбі, сейсенбі, сәрсенбі, бейсенбі, жұма, сенбі, жексенбі. Бір тәулікте 24 сағат бар. 1 сағатта 60 минут бар. 1 минутта 60 секунд бар.

Задание 5. Как вы знаете, у любого государства есть своя программа развития, а вы имеете индивидуальную программу на будущее. Используя образец, опишите свои планы на будущее.

Тапсырма 5. Мемлекеттің өзінің даму бағдарламасы бар екенін білесіздер. Ал сіздің өзіңіздің жеке басыңыздың даму бағдарламаңыз бар ма? Болса төмендегі үлгі бойынша көрсетіңіз.

Мысалы: 1998 жылы жоғары оқу орнына түсу.
2000 жылы компьютерлік курсты бітіруім керек.
2001 жылы ағылшын тілін үйренуім керек.
2002 жылы “Болашақ” степендияты болуым керек.

Задание 6. Прочитайте диалоги. Используйте их для построения собственных высказываний.

Тапсырма 6. Сұхбаттарды оқыңыз. Оларды өзіңіздің сөйлеу әдебіңізге пайдаланыңыз.

- 1) – Бесінші маусым күні Алматы-Астана рейсі бойынша ұшатын ұшақ бар ма?
– Иә, 365 рейс Алматы-Астана рейсі.
- 2) – Алматы-Мәскеу N7 поезына билет бар ма?
– Сізге неше билет керек?
– Маған 2 билет беріңізші.
– Билетті алыңыз, 15 вагон 45-46 орындар Рахмет.

• • •

Собирательные числительные (жинақтау сан есімдер) образуются при помощи суффиксов -ау / -еу (после твердой основы -ау, после мягкой -су): алт(ы) – ау “шестеро”, ск(і) -еу “двос”. При прибавлении

этих суффиксов к числительным екі, алты, жеті конечные -ы / -і выпадают. Всего в казахском языке 7 собирательных числительных. В предложениях они выступают чаще всего в функции сказуемого: Менің кітабы – бесеу “У меня пять книг”.

Задание 7. Образуйте собирательные числительные.

Тапсырма 7. Мына сан есімдерден жинақтау сан есімдер жасаңыз.

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

• • •

Собирательные числительные имеют притяжательные формы: Біз бесеуліз /Нас пятеро/ и принимают падежные окончания в простой и притяжательной формах.

	Жай септеу		Тәуелді септеу	
Атау	біреу □	алтау □	біреуі □	алтауы □
Ілік	біреу-дің	алтау-дың	біреу-і-нің	алтау-ы-ның
Барыс	біреу-ге	алтау-ға	біреу-і-не	алтау-ы-на
Табыс	біреу-ді	алтау-ды	біреу-і-н	алтау-ы-н
Жатыс	біреу-де	алтау-да	біреу-і-нде	алтау-ы-нда
Шығыс	біреу-ден	алтау-дан	біреу-і-нен	алтау-ы-нан
Көмектес	біреу-мен	алтау-мен	біреу-і-мен	алтау-ы-мен

Собирательное числительное *біреу* выступает также в качестве неопределенного местоимения *кто-то*.

Мысалы: Біреу есік қақты.
Біреу артымнан жүгіріп келіп, құшақтай алды.

Задание 8. Прочитайте и переведите. Установите, в каких предложениях слово *біреуі* употребляется в значении неопределенного местоимения.

Тапсырма 8. Оқып аударыңыз. Біреу сөзінің қай жағдайда белгісіздік есімдігі болып жұмсалатынын анықтаңыз.

1. Үйге екі кісі кірді біреуі – ұзын, екіншісі қысқа. 2. Біздің үйде екі ит бар: біреуі - үлкен, екіншісі – кіші. 3. Мені біреу шақырды. 4. Диванда біреу жатыр. 5. Біреу қатты күліп жіберді.

— День 4

В обоих сопоставляемых языках местоимение по лексико-грамматическим (семантическим) свойствам представляет самостоятельную часть речи, которая указывает на предметы, их признаки, количество, не называя их. По своей семантике местоимения отличаются высокой степенью абстрактности, проявляя свое сходство с теми или иными именами лишь в контексте: **Ұшақ бесте келу керек.** — **Самолет должен прибыть в пять часов. Ол уакытында келу керек.** — **Он должен прибыть вовремя. “Ол”, “он” заменяют существительные “Ұшақ” — “самолет”. Веселый он человек. — Ол жайдары алам. И друг такой же. — Досы да сондай. Местоимения такой — сондай употреблены вместо прилагательных веселый — жайдары.**

Своеобразны они и в грамматическом отношении. Местоимения обладают разными грамматическими признаками: изменяемостью, категориями числа, падежа, одушевленности и т.д., но проявляются эти признаки своеобразно. Например, множественное число личных местоимений: **Студент — студент — студенты — множественность однородных лиц, а мен — я, біз — мы, сен — ты, сендер — вы, ол — он, олар — они — совокупность разнородных лиц.**

Наиболее употребительными являются личные, указательные, возвратные и вопросительные местоимения.

Последние выступают в качестве вопросительного слова в специальных вопросах и были рассмотрены раньше. **Сен Кім отырды? — Кто сидел? Қалай жазды? — Как написал?**

Примечание. В связи с тем, что в казахском языке отсутствует грамматическая категория рода, личное местоимение III лица единственного числа “ол” соответствует русским местоимениям “он, она, оно”. Кроме того, данные местоимения часто выступают в значении указательных “тот, та, то”.

Мысалы: **Мен Оспанға кітап бергенмін. — Я давал Осану книгу. Ол кітап өте қызықты. — Та книга очень интересна.**

Разряды местоимений	Местоимения
1. Личные местоимения	мен — я, сен — тың, сіз — вы, ол — он, она, оно, біз, біздер — мың, сендер, сіздер — вы, олар — они
2. Указательные местоимения	бұл, осы, мына, мынау — этот, эта, это, сол, ол, ана, анау — тот, та, то

Разряды местоимений	Местоимения
3. Вопросительные местоимения	кім? – кто?, не? – что?, қандай? – какой?, қайсы? – который?, қайда? – где?, неше? – сколько?
4. Определительные местоимения	бәрі, барлық, бүкіл, барша – все, вся, вся, весь, әр, әрбір – каждый, каждая, каждое
5. Неопределенные местоимения	біреу – кто-то, некто, кто-либо, кей, кейбір – некоторый, некоторая, некоторое, бірдеме – что-то, нечто, что-либо
6. Отрицательные местоимения	ешкім – никто, ештеме, дәнеме – ничто
7. Определительно-возвратные местоимения	өз – свой, өзім – я сам, өзің – ты сам, өзіңіз, өздеріңіз – вы сами, өзі – он сам, она сама, оно само

Задание 1. Определите разряды местоимений.

Тапсырма 1. Есімдіктердің қай разрядқа жататынын атап көрсетіңіз.

Мен студентпін. Заң университетінде оқимын. Біздің топта 25 студент бар. Барлығы да 1982 жылы туылғандар. Бөріміз бірімізді-біріміз жақсы түсінеміз. Бірімізге-біріміз көмектесуге дайынбыз.

Біреу ауырып қалса, көмектесеміз. Ешкімді ренжітпейміз. Қайда барсақ та, бірге барамыз. Өзім осы топта оқитыныма өте ризамын.

Задание 2. Используя вышеприведенный текст, составьте диалог.

Тапсырма 2. Жоғарыда берілген мәтінге сұхбат құрыңыздар.

- Үлгі:*
- Сен студентсің бе?
 - Иә, мен студентпін.
 - Сен қайда оқисың?
 - Мен заң университетінде оқимын.

Задание 3. Напишите вместо точек соответствующие местоимения.

Тапсырма 3. Нүктенің орнына тиісті есімдікті қойып жазыңыз.

1. кітап оқығанды тақсы көремін. киноны жақсы

- көреді. театрды жақсы көреміз. күнге күйгенді ұнатасыздар ма? өрине,шомылғанды, кеүнреге күйгенді ұнатамыз. теледидарды жақсы көресің бе?
2. телсидидар көремін. футбол көресің. мультфильмді жиі көресіңдер ме? киноға кетті. Ал, театрға барамыз.
3. табиғатты сүйеміз қонаққа келіңіздер. емтихан тапсырамыз. саяхатқа барады.

■ День 5

ЛИЧНЫЕ МЕСТОИМЕНΙΑ ЖІКТЕУ ЕСІМДІКТЕРІ

Лицо Жақ	Единственное число Жекеше	Множественное число Көпше
1	мен — я	біз — мы
2	сен — ты (простая форма) сіз — Вы (вежливая форма)	сендер — вы Сіздер — Вы
3	ол — он, она	олар — они

Склонение личных местоимений

Падежи	мен	сен	сіз	ол
Им. (Атау)	мен □	сен □	сіз □	ол □
Род. (Ілік)	ме-н-ін	се-нің	сіз-дің	о-ның
Дат. (Барыс)	ма-ған	са -ған	сіз-ге	о-ған
Вин. (Табыс)	ме-ні	се -ні	сіз-ді	о-ны
Мест. (Жатыс)	мен-де	сен-де	сіз-де	о-да
Исх. (Шығыс)	ме-нен	се-нен	сіз-ден	о-нан
Тв. (Көмектес)	мен-і-мен	сен-і-мен	сіз-бен	о-ны-мен

Мен { тергеушімін
экономистпін
психологпын } сен { кәсіпкерсің
саудагерсің
алыпсатарсың }

сіз { ғалымсыз
білімдісіз
оқытушысыз } ол { дәрігер
білгіш
тшанақты }

Менің { ойымша
түсінуімше
білуімше } ол көп білетін кісі.

Саған { көмек
кеңес } керек пе?

Сізді { қонаққа
театрға
киноға } шақырғым келеді.

Ода { ғылыми
көркем
тарихи } әдебиеттер өте көп.

Сенен { ақыл
кенес
көмек } сұрады ма?

Сізбен { әңгімелескен
хабарласқан
кездескен } қандай тамаша!

Задание 1. Заполните пропуски в предложениях подходящими по смыслу местоимениями.

Тапсырма 1. Сөйлемдегі бос жерледі есімдікпен толықтырыңыз.

1. _____ әкесі қызық кітаптар сыйлады.
2. _____ ақылдасайын деп едің.
3. _____ уақытыңыз бар ма?
4. _____ туған күніңізбен құтықтаймын.
5. _____ зор денсаулық, баытты өмір тілеймін.

6. _____ үлкен иті бар.
7. _____ үйге қонақтар келді.

Задание 2. Восстановите диалоги.

Тапсырма 2. Сұхбаттарды толық тырыңыз.

1. – Гүлмира, қайда бара жатырсың?

– _____

– Құрбымның туған күні қашан?

– _____

– Құрбың неше жасқа толады?

– _____

– Өте жақсы құрбыңды менің атымнан да құтықтап қой.

2. – Әлия, _____ ақылдасайын деп едім.

– _____ қандай кеңес сұрайсың?

– _____ құрбыма қандай сыйлық алу керек екенін айтшы.

– _____ құрбыңды көрген жоқпын. Көрмеген адамға кеңес айту өте қин

Новые слова и словосочетания

туған күн	– день рождения
ақылдасайын деп едім	– хотел посоветоваться
қандай кеңес керек?	– какой совет нужен?
сыйлықтар	– подарки
мағыналы	– содержательный(ая)
жастық шақ	– молодость
құтықтаймын	– поздравляю
көңілді күндер	– веселые дни
сәлем айту	– передать привет

Задание 3. Слова, написанные в скобках, переведите на казахский язык.

Тапсырма 3. Жақшаның ішіндегі жіктеу есімдіктерін қазақшаға аударып жазыңыз.

1. Мен (Вас) _____ қатты сыйлаймын. 2. (Его) _____ сотқа куә

ретінде шақырды. 3. (Ее) _____ мейрамханада құрбысымен көрдім.

4. (От меня) _____ сіз туралы жиі сұрайды. 5. (Я) _____ кітапханада ұзақ отырдым. 6. (У Вас) көңіл күйіңіз жақсы ма?

Задание 4. Дополните текст. Заполните пропуски.

Тапсырма 4. Мәтіндегі бос жерді толықтырыңыз.

_____ достарым өте көп. _____ әрқайсысының өмірге деген көзқарасы бар _____ әңгімелескені өте қызық. _____ кейде көп айтысамыз. Асқардың мінезі қызық _____ ойын түсіну қиындау. _____ өдний дауласатын Марат. Асқар өзінің ойының дұрыстығын дәлелдеп шығады. _____ сондай достарыңыз бар ма?

Новые слова

Жаңа сөздер

айтыс	— спор	қызық	— интересный(ая)
көзқарас	— взгляд	қиындау	— труднее

Склонение указательных местоимений

Падежи	бұл	осы	сол	ана
Им. (Атау)	бұл □	осы □	сол □	ана □
Род. (Ілік)	бұ-ның	осы-ның	со-ның	ана-ның
Дат. (Барыс)	бұ-ған	осы-ған	со-ған	ана-ған
Вин. (Табыс)	бұ-ны	осы-ны	со-ны	ана-ны
Мест. (Жатыс)	бұ-нда	осы-нда	со-нда	ана-да
Исх. (Шығыс)	бұ-дан	осы-дан	со-дан	ана-дан
Тв. (Көмектес)	бұ-ны-мен	осы-мен	со-ны-мен	ана-мен

Примечания:

- По своему значению указательные местоимения делятся на 2 класса в зависимости от расстояния до выделяемого предмета: 1) *бұл, осы, мына, мынау* указывают на ближний предмет и соответствуют русским местоимениям “этот, эта, это”; 2) *сол, ол, ана, анау* указывают на дальний предмет и эквиваленты, местоимением “тот, та, то”.

2. Указательные местоимения склоняются так же, как и личные местоимения (см. табл.). Обратите внимание: на формы дательного падежа: *бұл — бұған, сол — соған* и др. Указательные местоимения, оканчивающиеся на -у (анау, мынау) не склоняются. Например: анау жер “то место” — анау жерде “в том месте” — анау жерге “в то место”.

Множественное число образуется при помощи окончаний -лар, -лер, -дар, -дер, -тар, -тер.

Бұл кісі (кім?)	{ оқытушы декан профессор менгеруші
Бұлар (кімдер?)	{ студенттер жастар достар
Мынау (со, анау) не?	{ ғимарат университет цирк қонақ үй

Задание 5. Постарайтесь догадаться, о чем говорится в юмористическом диалоге.

Тапсырма 5. Әзілдеп жөн сілтеуді оқып, түсінуге тырысыңыз.

- Күрдас, гуманитарлық университеттің қайда екенін айтып жіберіңізші?
- Мына аялдаманы көріп тұрсыз ба.
- Иә, сол жерде ме?
- Жоқ, сол аялдамадан тіке анау ғимаратқа қарай жүресіз.
- Сол ғимаратта ма?
- Жоқ, сол ғимараттың жанынан жолдан өтесіз.
- Сол жерде ме?
- Жоқ, сол жерден оңға бұрыласыз.
- Сол жерде ме?
- Жоқ, сол жерде бұрышта дүкен бар.
- Маған дүкен емес гуманитарлық университет керек.
- Сол дүкенде менің ағам жұмыс істейді.
- Ағанды не істеймін?
- Менің ағамның қызы сол университетте оқиды. Сол ағамнан сұрасаңыз қызынан сұрап айтып береді.

Задание 6. Переведите предложения. Найдите указательные местоимения и объясните их значение.

Тапсырма 6. Сөйлемдерді аударыңыз. Сілтеу есімдіктерін табыңыз. Олардың мағынасын түсіндіріңіз.

Бұл — Жангелді. Жангелді — менің әріптесім. Ол да — заңгер. Бұл — Әділхан. Әділхан — менің досым. Мынау — прокуратура. Жангелді де, Аділхан да осы прокуратурада жұмыс істейді.

Вопросительные местоимения

Сұрау есімдіктер

кім?	—	кто?	не?	—	что?
кімде?	—	у кого?	неде?	—	в чем?
кіммен?	—	с кем?	немен?	—	с чем?
қанша?	—	сколько?	неше?	—	сколько?
кімді?	—	кого?	нені?	—	чего?
қайдан?	—	откуда?	нешеде?	—	во сколько?
қалай?	—	как?	қандай	—	какой?
қашан?	—	когда?	қайда	—	где?

Вопросительные местоимения **қанша? неше? қай? қандай? нешінші?** в качестве определения предшествуют определяемому слову?

Мысалы: Ол қандай адам?
Сен қайда тұрасың?

При помощи вопросительных слов в казахском языке образуются вопросительные предложения.

Ситуация Жәбірленуші

- Мені ұрып кетті.
- Кім? Қандай адам?
- Жас жігіт. Жас шамасы жиырма ларда.
- Бойы қандай?
- Денелі. Ұзын бойлы.
- Беті қандай?
- Білеймін. Байқамадым.
- Не үшін?
- Темекі сұрады.
- Мен темекі шекпейтінімді айтты

После звонких **з, ж** или сонорных **м, н, ң** пишем **ба, бе**.

Мысалы: көз бе? күз бе?
қыз ба? өзен бе?

После глухих или звонких **б, в, г, д** пишем **-па, -пе**.

Мысалы: Жоқ па?
Хат па?
Тас па?

Задание 7. Вместо точек употребите подходящие вопросительные частицы.

Тапсырма 7. Көп нүктеік орнына керекті сөздерді (сұраулық шылау) қойып жазыңдар.

1. Тергеуші ма? 2. Жөбірленуші арыз жасады? 3. Куәгер жауап беруден бас тартты? 4. Сезіктіңің пәтерінс тінту жүргізді? 5. Сіз қаруыңызды тіркейтінсі? 6. Ол ішімдік немесе есірткі пайдалана?

• • •

В казахском языке вопросительные местоимения склоняются по падежам (вспомните падежные вопросы).

Вопросительные местоимения в качестве обстоятельства или дополнения употребляются перед сказуемым.

Мысалы: Жөбірленуші кімге келді?
Қылмыскер неде? (қайда?) отыр?

При помощи вопросительных частиц **-ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе** образуются вопросительные предложения.

Ситуация. Құрбылар

- Сәлеметсің бе?
- Шынымен сенсің бе?
- Әрине, Менмін.
- Көргеніме өте қуаныштымын.
- Мен де.
- Жанұяң бар ма?
- Иә.
- Балаларың бар ма?
- Иә.
- Ұл ма, қыз ба?
- Бір ұл, бір қызым бар.
- Ой, қандай керемет!

Эти частицы соответствуют русской вопросительной частице **ли**.
Частицы **ма, ме, па, пе, ба, бе** присоединяются по законам сингармонизма:

- после твердой основы пишем: **ма, па, ба**;
- после мягкой основы пишем: **ме, пе, бе**.

После гласных и сонорных **р, л, й, у** пишем **ма, ме**.

Мысалы: Заңгер ме? Қорғаушы ма?
Прокурор ма? Сарапғы ма?
Тершеуші ме?

Определительные местоимения Жалпылық есімдіктер

әр, әрбір	—	каждый	барша	—	весь
әркім	—	каждый	бәрі	—	все
барлық	—	все	түгел	—	полностью (все)

Әрбір азамат өзінің { құқығын
міндетін } білуіне тиісті.

Бәрі { оқуға
емделуге
демалуға } құқылы

Задание 9. Вместо точек употребите подходящие по смыслу местоимения.

Тапсырма 9. Нүктенің орнына қажетті есімдіктерді қойып жаз.

..... студент емтихан тапсырып жатыр. азамат өзінің
құқынғы қорғай алады. Жиналысқа келді. Өз ісіне
өзі жауапты. ел бейбітшілікті қолдайды.

Даналарды тындасак

Жұрттың бөріне бірдей жағатын заң жоқ.

Үйкен Катон

Әркім-ақ білімге мұқтаж, тыныстауға ауа іздеуді ұнаттындай,
халық білім іздеуді де ұнатады.

Л.Н. Толстой

Барлық жағынан надан болмайын десең барлыңғы білуге тырыспа.

Демокрит

Склонение возвратных местоимений Өздік есімдіктердің жіктелуі

Падежи	өзім я сам	өзің ты сам	өзіңіз вы сами	өзі он сам
Им. (Атау)	өзім	өзің	өзіңіз	өзі
Род. (Ілік)	өзім-нің	өзің-нің	өзіңіз-дің	өзі-нің
Дат. (Барыс)	өзім-е	өзің-е	өзіңіз-ге	өзі-не
Вин. (Табыс)	өзім-ді	өзің-ді	өзіңіз-ді	өзі-н
Мест. (Жатыс)	өзім-де	өзің-де	өзіңіз-де	өзі-нде
Исх. (Шығыс)	өзім-нен	өзің-нен	өзіңіз-ден	өзі-нен
Тв. (Көмектес)	өзім-мен	өзің-мен	өзіңіз-бен	өзі-мен

Возвратное местоимение (өздік есімдігі) представлено в казахском языке одним словом – **өз**, которое образует формы притяжательности множественного числа, падежа, а также прибавляет личные окончания.

Примечание. В отличие от русского языка, возвратное местоимение **өз** “сам” изменяется по лицам. Ср.:

Ед. ч.

- I өз-м — я сам
II өзі-ң — ты сам
 өзі-ңіз — вы сами
III өзі — он сам

Мн. ч.

- I өзі-міз — мы сами
II ездер-ін — вы сами
 өздері-ңіз — вы сами
III оздері — они сами

В русском языке данное значение выражается при помощи частицы **-ся**. Я **моюсь** (Я мою сам себя) — Өзім жуынамын. Мальчики **моются** — Балалар өздері жуынады.

Местоимение **өз** может сочетаться с личными местоимениями: мен өзім, сен өзің, сіз өзіңіз, ол өзі.

От местоимения **өз** могут образоваться следующие производные слова:

- өзара — самостоятельно
- өзбетінше — эгоист, себялюб
- өзін-өзібасқару — самоуправление
- өз меншігіндегі — в своей личной собственности

Задание 10. Переведите предложения.

Тапсырма 10. Сойлемдерді аударыңыз.

- I. 1. Өзімді таныстырайын _____
2. Өзіңіздің қаліңіз қалай? _____
3. Өзіңіз туралы айтыңызшы. _____
4. Өзін ешкім түсінбейді. _____
5. Өзінің пәтері бар. _____
6. Өзіңіз жұмыс істейсіз бе? _____
7. Өзің келіп кет. _____
- II. 1. Ты сам смотрел этот фильм? _____
2. Мы сами часто спорим. _____
3. Он сам плавает? _____
4. Вы сами любите книгу? _____
5. У меня своя машина. _____
6. Он сам не звонит. _____
7. Они сами часто приходят. _____

Задание 11. Догадайтесь, какие вопросы были поставлены в следующих диалогах?

Тапсырма 11. Берілген сұхбатқа қандай сұрақтар қойылу мүмкіндігін көрсетіндер.

- _____ ?
— Өзімнің қалім жақсы.
— _____ ?
— Әрине, өзімнің машинама.
— _____ ?
— Жоқ, лоторей билетінен ұтып алдым.
— _____ ?
— Лоторей билеті өзіміздің жұмыстасатылады.
— _____ ?
— Қандай керемет болған.

— День 1

ГЛАГОЛ. ВИДЫ ГЛАГОЛОВ ЕТІСТІК. ЕТІСТІКТІҢ ТҮРЛЕРІ

Глагол — наиболее сложная и распространенная часть речи в обоих сопоставляемых языках, которая выражает действие, динамику, процесс, связывает члены предложения в одно направленное действие. Свое грамматическое значение глагол выражает в формах вида, залога, наклонения, времени, лица, выступая в предложении обычно в роли сказуемого. Сказуемость является главной грамматической характеристикой любого предложения, а в спрягаемых формах глагола она выражается в наличии парадигм времени, наклонения и лица.

Основное семантическое значение глагола есть обозначение процесса, деятельности, действия, намеренного проявления какого-нибудь признака, выражающегося в формах лица, числа, времени, наклонения, залога. В обоих языках изменение глагола по наклонениям, по временам, по числам называют **спряжением**, а все изменяемые формы называют **спрягаемыми**.

Мысалы:

- I. 1) Мен гуманитарлық университеттің бірінші курсында **оқып жүрмін**.
оқып жүрмін — етістік (глагол) нақ осы шақ (собственное настоящее время глагола) I лицо. I жақ
- 2) Сен бытыр бірінші курста.
Оқы-дың өткен шақ етістік, II жақ
- 3) Келесі жылы үшінші курста оқы **мын** — келер шақ етістік.
- II. 1) Жанар ұйқыдан оянды — негізгі етіс (основной залог)
- 2) Жанар, **таран, жуын, киін** — өздік етіс (возвратный залог)
- 3) Жанар, сабақ басталады — ырықсыз етіс (страдательный залог)
- 4) Құрбыңмен **келіс** — ортақ етіс (взаимно-совместный залог)
- 5) Мейрамға көйлек тіккіз — өзгелік етіс (понудительный залог)
- III. 1) Оқушылар сабақ оқып отыр — ашық рай (изъявительное наклонение)

- 2) Денсаулықтарыңызды күтіңіздер – бұйрық рай (повелительное наклонение)
 - 3) Мен Сейтжанға айтсам, бөріне көмектеседі – шартты рай (условное наклонение)
 - 4) Мен елге барғым келеді – қалау рай (желательное наклонение)
- IV. 1) Сен досыңды тап сосын маған кел – салт етістік (переходный глагол)
- 2) Досың кітапханада отыр – сабақты етістік (непереходный глагол)

Неопределенная форма глагола Тұйық етістік

Неопределенная форма глагола образуется путем присоединения к основе глагола аффикса у.

В казахском языке тұйық етістік не спрягается, но изменяется по падежам, числам и в форме принадлежности как **менің баруым керек** (мне надо идти), **сенің баруың керек** (тебе надо идти), **барудың жөні жон** (не стоит или нет необходимости идти), **баруға** бола-ды (можно идти), **баруды** тоқтан (прекрати ходить).

Конечные гласные основы ы, і при образовании формы тұйық етістік выпадает:

оқы – оқу, сунгі – сунғу

Сабақты жақсы оқы. Сабақты жақсы оқу керек!

Если конечный звук основы-глагола й, то при образовании формы тұйық етістік он выпадает и аффикс переходит в ю: қой – қою, жай – жаю.

Задание 1. Вместо точек вставьте нужные глаголы.

Тапсырма 1. Көп нуктеңін орнына керекті етістіктерді қойып жаз.

Қонақ келгенде ақ дастарқан Қонақ келгенде ақ дастарқан керек. Сен Отаныңды Отаныңды керек. Балалықты Балалақты керек. Кірді тазалап Кірді тазалап керек.

Керекті етістіктер: шай, жай, жаю, қой, шаю, суй, қою, сую.

• • •

Тұйық етістік сохраняет значение неопределенной формы также и в таких случаях:

1) Если стоит в барыс септік.

Мысалы: Қамбар тергеушіге жауап беруге келді. Сарапшы оқиға болған жерге сараптың зерттеу жүргізуге келді. Куә процеске қатысуға шақырылды. Тергеуші қылмысты іс байқалғанда өзінің құзыры пөлемінде, қылмыстық іс қозғауға міндетті.

2) Когда сочетается со словами тиіс (должен, должно), рұқсат (можно), (рұқсат па?) (можно ли), рұқсат жоқ (нельзя), болады (можно), болмайды (нельзя), бола ма? (можно ли?).

Задание 2. Прочитайте диалог, обратите внимание на употребление слова можно.

Тапсырма 2. Сұхбатты оқып, рұқсат сөзіне назар аударңыз.

- Кіруге рұқсат па?
- Иә кіріңіз.
- Сәлеметсіз бе, сіз азамат Андреевсіз бе?
- Иә, менің фамилиям Андреев.
- Сіз сотқа шақыру қағазде алдыңыз ба?
- Иә, мен алдым.
- Неге келмедіңіз?
- Баруға уақытым болмады.
- Жүріңіз ендеше, милиция бөлімшесіне.
- Мен онда неге баруға тиіспін?
- Ықтиярсыз әкету жөніндегі қаулымен танысасыз.

• • •

Даналарды тыңдасак!

Достық – ең алдымен шынайлық, жолдастың қателіктерін сынау.

Достар жолдасы өзінің қатесін тузей алатын болу үшін
бірінші болып қатаң сынау керен.

Н.А.Островский

Өз туралы көп сөймеген адамның мақтағанға
уринбауп мермкін емес.

А. Дюма

Отрицательная форма глагола Етістіктің болымсыз формасы

Отрицательная форма глагола образуется путем прибавления к основе глагола аффиксов:

- ма, -ме после конечных гласных и сонорных р, л, й;
- ба, -бе после звонких и носовых м, н, ң;
- па, -пе после конечных глухих звуков

Мысалы: барма, сөйлеме, жазба, айтпа

Бөгде адамдарға	{ шынынды сырынды жөнінді }	айтпа
Бөгде адамдармен	{ қыдыруга демалуға жағажайға }	барма

Сақтансаң — сақтаймын, деген қылмыскерден қалай қорғалу керек?

Балаларға кеңес

Танымайтын бөгде адаммен журуші болма. Танымайтынның машинасына отырма. Қараңғы тускенде көшеде ойнама. Мектептен қайтып келе жатқанда аулаларда ойнаушы болма. Танымайтын адамға үйге дейін шығарып салуға рұқсат етпе. Баспалдақта бөгде адамдар тұрса үйге жалғыз өзің кірме. Үйде жалғыз қалғаныңда танымайтындарға еш уақытта есік ашпа. Айналада ғылардың бөріне ата-анаңның үйде жоқ екенін я немесе жұмыстан қай уақытта қайтатынын айта берме.

Есте ұстар басты қағида: танымайтын адамға қашанда “жоқ” деп айта біл.

Итак, вы уже знаете, что формы со значением долженствования имеют следующие разновидности:

1) положительная форма

глагол на -У + личные окончания + КЕРЕК / КАЖЕТ

2) отрицательная форма

глагол + ба/бе (ма/ме, па/пе) — У + личные окончания + КЕРЕК/КАЖЕТ

3) отрицательная форма + слово ЕМЕС

глагол на -У + личные окончания + КЕРЕК ЕМЕС / КАЖЕТ ЕМЕС

4) отрицательная форма + слово ЖОҚ

глагол на -У + личные окончания + кере(г)і жоқ / қажеті жоқ

КАТЕГОРИЯ ВРЕМЕНИ

Шақтың категориясы

В казахском и русском языках категория времени рассматривается как наиболее типичная основная категория глагола, которая выделяет и отличает его от других частей речи. Категория времени глагола показывает отношение действия к моменту сообщения о действии (к моменту речи), установление временных границ между настоящим, прошедшим и будущим проводится через отношение к моменту речи: **жаздым — написал, жазып отырмын — пишу, жазбақшымын — буду писать**. Настоящее время обозначает действие, совпадающее с моментом речи (**жазып отырмын — пишу**), прошедшее время — действие, которое предшествует моменту речи (**жаздым — писал**), будущее время — действие, следующее за моментом речи (**жазбақшымын — буду писать**).

Мысалы: Атам бақшада **жүр**.

Атам бақшада алма **теріп жүр**.

жүр — етістік. Нақ осы шақ (жай түрі) глагол. настоящее время. (простая форма)

- Нұрлан қайда?
- Нұрлан далада жүр.
- Далада не істеп жүр?
- Далада ойнап жүр.

Задание 1. Выпишите из предложений все глаголы.

Тапсырма 1. Сөйлемдерден етістіктерді теріп жазыңыз.

Қоңырау соғылып жатыр. Студенттер дәрісханаға кірді. Дәрісханада оқытушы жоқ. Студенттер парталарында отыр. Арман хабарландыру айтып тұр. Оны ешкім естімейді. Өйткені бәрі әңгімелесіп отыр!

Задание 2. Вставьте пропущенные слова в телефонный разговор.

Тапсырма 2. Телефоннан естілмей қалған сөздерді тауып, өзара сөйлесіндер.

- Алло Бұл _____ ?
- Мама, _____ ғой.
- Балам, құлыным, қайдан _____ соғып тұрсың?
- Мама, Вашингтон _____. Денсаулығыңыз _____.
- Жақсы. Өзіңнің _____ қалай?
- Мама, жағдайым _____.

- _____ қандай? Қайда тұрып жатырсың?
- Жатаханада _____ Сабағым жақсы.
- Кімдермен тұрып _____.
- Жапониядан, Туркиядан, Қытайдан, Франциядан келген студенттермен _____.
- Бір-біріңді қалай _____?
- Біз ағылшын ша, _____, _____, сөйлесеміз.
- Сабағыңды жақсы _____. Денсаулығыңды күт.
- Сау болыңыз, _____.
- Сау бол, _____.

Задание 3. Прочитайте текст про себя. Выделите то новое, что вы узнали из него.

Тапсырма 3. Мәтінді оқып шығып, жаңа білген мәліметтерді белгілендер.

Шетелде оқығыңыз келе ме?

Қазіргі жастардың көбі шетелдердегі оқу орындарында оқығысы келеді, бірнеше шет тілін үйренгісі келеді. Бұл үшін қазір біздің елімізде барлық жағдай жасалған. Айталық, сіздің Америкадағы жоғары оқу орындарына барғыңыз келеді. Осындай ойыңыз болса, онда сіз тиісті құжаттарыңызды республикадағы арнаулы білім беру орындарына тапсырасыз. Абитуренттердің емтиханы да Алматы қала сында немесе бірқатар облыс орталық тарында өтеді. Әрине, сіз Қазақстанда орта мектепті “өте жақсы” немесе “жақсы” деген бағаға бітіруге тиіссіз. Сонымен қатар бір шет тілін міндетті трукде жақсы деңгейде білуіңіз керек.

Задание 4. Используя речевую модель, образец письма, расскажите о своем желании изучать иностранные языки, учиться за рубежом.

Тапсырма 4. Сөйлеу, жазу үлгілерін пайдаланып, өзіңіздің шет елде оқыңыздың келетінін, шетілдерін білгіңіз келетінін әкгімелеңіз.

Речевая модель

Сөйлеу үлгісі

Менің шет елде _____ келеді. Бірнеше шет тілін білгім _____ . Бұл үшін біздің елімізде _____ жағдай жасалған. Тиісті _____ жинау керек. Мектепті “ _____ ”

“ _____ ” деген бағаға _____ керек. Бір шет тілін _____ түрде білуім керек.

Образец письма
Жазу үлгісі

Егер ата-ананның шет елге оқытуға мүмкіндігі болмаса, _____

— Сен шет елге не үшін барасың?

— Саған диплом не үшін керек?

Речевая модель
Сөйлеу үлгісі

Меніңше, шет елде алған білім _____

Олай дейтін себебім _____

Мүмкін, өз елімізде оқыған _____

Мен бұған қосыламын _____

— День 3

Прошедшее время
Өткен шақ

В казахском языке прошедшее время имеет две формы: очевидно-прошедшее время, давнопрошедшее время.

Очевидно-прошедшее время обозначает действие, имевшее место в прошлом. Оно образуется путем присоединения к корню или глаголу суффиксов -ды/-ді, -ты/-ті и личных окончаний. Например: айту-айт-**ты**.

Варьирование суффиксов -ды/-ді, -ты/-ті подчиняется правилам сингармонизма и прогрессивной ассимиляции.

Мен айттым.

Біз айттық.

Сен айттың.

Сендер айттындар.

Сіз айттыңыз.

Сіздер айттыңыздар.

Ол айтты.

Олар айтты.

Давнопрошедшее время означает действие, завершившееся в прежние времена или до начала другого действия в прошлом. Оно образуется двумя способами:

- 1) путем прибавления к корню или основе глагола суффиксов деепричастия -ып, -іп, -п, к которым добавляются личные окончания глагола. Мысалы: барып-пын — я был (когда-то давно) оказывается.

Мен барыппын.

Сен барыпсың.

Сіз барыпсыз.

Ол барыпты.

Біз барыппыз.

Сендер барыпсындар.

Сіздер барыпсыздар.

Олар барыпты.

Ажар кітап

Атам газет

Ол тез және мәнерлеп

} оқыды

Әкем жиналысқа

Құрбым бал биіне

Асқар концертке

} қатысты

Балалар далада футбол

Домырада нашар

Көрім гитарада жақсы

} ойнады

Задание 1. Употребите глаголы в прошедшем времени.

Тапсырма 1. Етістіктерде өткен шаққа айналдырыңыз.

Үлгі: Менің әкем диванда демалып жатыр.

Менің әкем диванда демалды.

1. Мен шет тілдер үйірмесіне барып жүрмін.

2. Ағылшын тілін үйреніп жүрмін.

3. Сыйлықты кімеге сатып алып тұрсыз.

4. Қонаққа бара жатырсыз ба.

5. Арман не істеп жатыр.

Задание 2. Переведите предложения. Выделите окончания давно-прошедшего времени глагола.

Тапсырма 2. Сөлемдерді аударыңыздар. Бұрынғы өткен шақ жұрнақтарын белгілеңіздер.

Сіз ауылда тұрыпсыз.

Ол үнемі хат жазып тырыпты.

Бала кезімізде бірге ойнаппыз. _____

Сұғта қазақша сөлейтін болыпты. _____

Юля мектепте жақсы оқыпты. _____

...

Отрицательная форма глаголов и давнопрошедшее время образуются при помощи отрицательных частиц -ма/-ме, -ба/-бе, -па/пе, которые ставятся после корня глагола.

Мысалы: Хат жөзбапты. Мен сөйлеспепін.
Олар кездеспепті. Сендер көрмепсіндер.

Задание 3. Отрицательно ответьте на вопросы.

Тапсырма 3. Сұрақтарға болымсыз түрде жауап беріңіз.

Мен билеппін. _____

Ол институтты бітіріпті. _____

Ол жақсы оқыпты. _____

Шет тілін үйреніпті. _____

Біз тауға шығыппыз. _____

...

- 2) давнопрошедшее время имеет еще и вторую форму. Оно образуется путем добавления к корню или основе глагола суффикса причастия прошедшего времени -кан/-кен, -ған/-ген и личных окончаний глагола. Порядок прибавления суффиксов такой: если основа оканчивается на глухой согласный, то прибавляется суффикс -кан/-кен. Во всех остальных случаях прибавляется суффикс -ған, -ген: бар-ған, кел-ген.

Мен келгенмен.

Сен келгенсің.

Сіз келгенсіз.

Ол келген.

Біз келгенбіз.

Сендер келгенсіндер.

Сіздер келгенсіздер.

Олар келген.

Мен { танысуға
сөйлесуге
көруге } келгенмін

Машина (жүргізу)

Асқар үй (салу)

Мен мысықты (үнату)

Тойда шарап (ішу)

Атқа мінгенді жақсы (көру)

Жөния гүл жақсы (көру)

Банкке ұрлыққ (түсу)

Сен ыдыст (сындыру)

Настоящее время глагола Етістіктің осы шағы

В казахском языке имеются две формы настоящего времени:

- 1) собственно настоящее время;
- 2) переходное настоящее время глагола. О нем мы поговорим попозже.

Собственно-настоящее время имеет две формы: простую и сложную. Простая форма образуется только от четырех глаголов:

Единственное число		Множественное число
Мен	отыр — МЫН	Біз отыр — МЫЗ
Сен	отыр — СЫҢ	Сендер отыр — СЫНДАР
Сіз	отыр — СЫЗ	Сіздер отыр — СЫЗДАР
Ол	отыр <i>оны сұрайт</i>	ОЛАР ОТЫР
Мен	жатыр — МЫН	Біз жатыр — МЫЗ
Сен	жатыр — СЫҢ	Сендер жатыр — СЫНДАР
Сіз	жатыр — СЫЗ	Сіздер жатыр — СЫЗДАР
Ол	жатыр <i>он аяқтай</i>	ОЛАР ЖАТЫР
Мен	түр — МЫН <i>а отыр</i>	Біз түр + МЫЗ
Сен	түр — СЫН	Сендер түр + СЫНДАР
Сіз	түр — СЫЗ	Сіздер түр + СЫЗДАР
Ол	түр	ОЛАР ТҮР
Мен	жүр — МІН <i>а жүр</i>	Біз жүр — МІЗ
Сен	жүр — СІН	Сендер жүр — СІНДЕР
Сіз	жүр — СІЗ	Сіздер жүр — СІЗДЕР
Ол	жүр <i>он жүр</i>	ОЛАР ЖҮР

Сложная форма настоящего времени Осы шак етістіктің күрделі түрі

Глаголы отыр, түр, жүр, жатыр употребляются не только для образования простой формы настоящего времени, но являются еще и вспомогательными глаголами, которые указывают на лицо, число, время.

Белгилердин белгилери - жана сөзү тик.

Единств.- венное число	Мен	ОЙНАП ЖҮР	+ МІН
	Сен		+ СІҢ
	Сіз		+ СІЗ
	Ол		
▼			
Множес.- твенное число	Біз	ОЙНАП ЖҮР	+ МІЗ
	Сендер		+ СІҢДЕР
	Сіздер		+ СІЗДЕР
	Олар		
▼			
Единств.- венное число	Мен	ҰЙЫҚТАП ЖАТЫР	+ МЫН
	Сен		+ СЫҢ
	Сіз		+ СЫЗ
	Ол		
Множес.- твенное число	Біз	ҰЙЫҚТАП ЖАТЫР	+ МЫЗ
	Сендер		+ СЫҢДАР
	Сіздер		+ СЫЗДАР
	Олар		
▼			
Единств.- венное число	Мен	ОЙЛАНЫП ТҮР	+ МЫН
	Сен		+ СЫҢ
	Сіз		+ СЫЗ
	Ол		
Множес.- твенное число	Біз	ОЙЛАНЫП ТҮР	+ МЫЗ
	Сендер		+ СЫҢДАР
	Сіздер		+ СЫЗДАР
	Олар		
▼			
Единств.- венное число	Мен	ЖАҒЫП ОТЫР	+ МЫН
	Сен		+ СЫҢ
	Сіз		+ СЫЗ
	Ол		
Множес.- твенное число	Біз	ЖАҒЫП ОТЫР	+ МЫЗ
	Сендер		+ СЫҢДАР
	Сіздер		+ СЫЗДАР
	Олар		

Глаголы **келу**, **бару**, **әкелу**, **апару** обозначают действие, связанное с направлением движения.

бару — идти в направлении от исходной точки, местоположения говорящего и т.п.

апару — нести что-либо от определенного места.

келу — передвигаться в направлении к определенному лицу, месту.

әкелу — нести что-либо к определенному месту.

В предложении с этими глаголами должны употребляться слова, обозначающие исходный пункт (лицо) в форме **Шығыс септік** и пункт (лицо) в форме **Барыс септік**.

Задание 1. Заполните пропуски в предложениях.

Тапсырма 1. Сөйлемдегі бос орындарды қажетті сөздермен толықтырыңыздар.

Сөйлеу үлгісі

Мен үнемі кітап дүкеніне барып _____. Бүгін де кітап дүкеніне келіп _____. Дүкенде әртүрлі қызық кітаптар сатып _____. Бұл жерден көркем, тарихи, ғылыми, шытырман оқиғалар жайлы әдебиеттер сатып алуға балады. Сатушы мені таниды. Сатушы төтей маған сұрап жүрген кітабымды беріп _____.

Сөздік

Словарь

үнемі	—	часто
қызық	—	интересный(ая)
әртүрлі	—	разные
тарихи	—	исторические
ғылыми	—	научный(ая)
шытырман оқиндлар	—	детектив

Задание 2. Мы вместе с мамой идем в магазин. Что происходит в магазине вы можете узнать лишь после того, как вставите недостающие слова.

Мамам екеуымыз дүкенге келе _____. Жолда мамам ескі танысын көріп, қуанып қадды. Екеуі сөйлесіп, күліп _____. Мені ұмытып _____. Дүкеннің ішінде мен тек бақылаушы болып _____. Мамам сатушыдан еттің бағасын сұрап _____. Сатушы жауап беріп _____. Сатушы апай етті таразыға тартып _____. Мамам ақшасын есептеп беріп _____.

Задание 3. Опишите действия участников ситуаций.

Тапсырма 3. Ситуацияға қатысушылардың іс әрекеттерін суреттеп беріңіз.

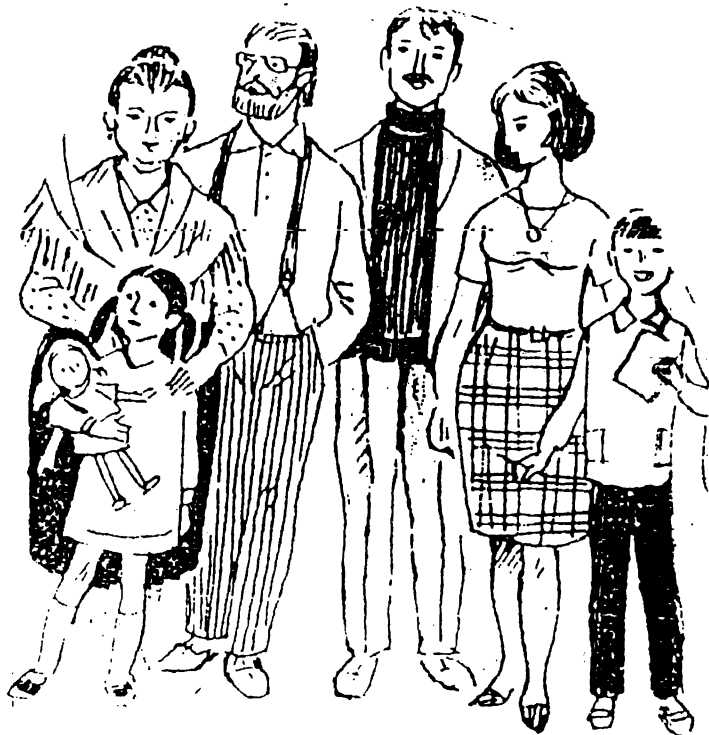

Задание 4. Составьте 2-3 микродиалога к заданным ситуациям.

Тапсырма 4. Берілген ситуацияға 3-2 микродиалог курастырыңыз.

Задание 5. Скажите, что любят делать эти люди в свободное время?

Тапсырма 5. Бұл адамдар бос кезінде не істегенді ұнатады?

Әкем + ҰНАТАДЫ ...

Үлгі: Бос уақытта атам радио тындауды ұнатады.

Типовая конструкция:

Кім нені ұнатады?
Кім не істеуді ұнатады?

БУДУЩЕЕ ВРЕМЯ

Келер шак

Будущее время (келер шак) обозначает действие, которое должно совершиться после момента речи, но оно имеет различные смысловые оттенки и значения, связанные с настоящим и отнесены в план будущего: барамыз — пойдём, келеміз — придем, қатынасамыз — пообщаемся, в которых форма соответствует в обоих языках настоящему времени (простая форма); а также действие, которое совершится после момента речи: айтқанымды орындаймын — обещанное выполняю, оқимын — буду читать.

По особенностям структуры и значению глаголы казахского языка в будущем времени имеют три формы:

1. Будущее предположительное (болжалды келер шак), которое образуется от причастных форм с аффиксами -ар, -ер + личное окончание глагола: кездесермін, жазармын.

Мен демалыста:

аңға	(шығу), ...
желқайықпен саяхатқа	(бару), ...
атқа	(міну), ...
велосипедпен	(қыдыру), ...

Задание 1. Прочтите текст, догадайтесь, какие слова и части слов пропущены. Переведите текст на русский язык.

Тапсырма 1. Қандай сөздердің, сөздің бөлігінің жоқ екенін табыңыз. Оқып шығып, орысшаға аударыңыз.

Мен жазушы болармын. Кітап жазар _____. Кітапқа атамның ауылы туралы _____. Атақты жазушы _____. Атақты жазушылар мандармен _____. Мен де ауылдың адамдарымен _____. Олармен ұзақ өңгіме _____.

2. Будущее время намерения означает, что действие будет проходит с каким-то намерением. Будущее время намерения образуется при помощи суффиксов мақ – мек, бақ – бек, пақ – пек, прибавляемых к корню или к основе личных окончаний глагола. Переводятся на русский язык словами “хотеть”, “намереваться” и т.п.

Мысалы: Мен жазбақпын. Сен айтпақсын. Ол сөйлемек.

Бәріміз қонақ күтуге дайындалып жатырмыз. Нәзира өртүрлі салаттар жасап жатыр. Жеңгем бауырсақ пісіріп жатыр. Мамам қуырдақ, әсіп пісіріп тұр. Гүлдария мен Қарлығаш үй жинап, шандарды сүртіп жүр. Әкем қазы, қарталарды сөндеп турап отыр. Диас пен Жандос ақ дастарханға төрелке, қасық шанышқы, шыны ыдыстарды қойып жүр.

Речевая модель

Сөйлеу үлгісі

1. Қонақ күтуге _____. Қонақ келгенді өте _____.
Әкем қонақ келсе, күт _____. Дастарханға дәмді тағамдарды. _____.
2. Дәм _____. Араныңыз _____. Қазының дөмін _____. Қымыз _____. Қуырдақтан _____.
3. Қош _____. Төрлетіңіздер. Жоғры _____.
Дастарханға _____. Келгендеріңіз қандай жақсы _____.

В отрицательной форме к глагольной основе прибавляются отрицательные аффиксы -ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе + “с” + личные окончания глагола в такой последовательности:

жаз-баспын, кет-пессін, оқы-ма-с.

В отрицательной форме: пожалуй, не буду писать, не уйдешь, не прочтешь.

Они выражают действие, которое должно совершиться в будущем без какого-либо отношения к настоящему, но осуществление этого мыслится не утвердительно, а предположительно.

Біз әлі кездесерміз, өңгімелесерміз.

Мы еще с вами, наверное, встретимся, поговорим.

Біз сізбен әлі талай { кездесерміз
өңгімелесерміз
айтысармыз

Ол білгенін { жасырмас
айтар
сездірмес

УРОК 5

— День 1

КАТЕГОРИЯ НАКЛОНЕНИЯ

Етістіктің райлары

Наклонение является основным способом выражения модальности, т.е. отношения действия к действительности.

В казахском языке имеется 4 вида наклонений.

1. Изъявительное наклонение — аяшық рай, в казахском и в русском языках обозначает реальное действие в настоящем, прошлом и будущем времени.

Балалар далада ойнап жур. — *Дети играют на улице.*

Задание 1. Перепишите предложения. Определите временную принадлежность глаголов.

Тапсырма 1. Сөйлемдерді көшіріп жазындар. Етістіктердің қай шақта жұмсалып тұрғанын ажыратыңыз.

Жақында Республика сарайында сазгер Сейдолла Байтерековты еске алу кеші болды. Кешке атақты өртістер мен ақынның туыстары қатысты. Сейдолла Байтерековтың туған қаласындағы музыка ментебіне, тұрған көшесіне сазгердің есімі беріліпті.

Мына кітапты өперші. — *Подай, пожалуйста, эту книгу.*

Киноға барайықшы. — *Пойдемте-ка в кино.*

Задание 2. В предложениях к глаголам добавьте аффиксы -шы, -ші. Переведите на русский язык.

Тапсырма 2. Мына сөйлемдердегі етістіктерге -шы, -ші жұрнағын қосып жазыңыздар. Орыс тіліне аударыңыз.

1. Кітапты дауыстап оқысын_____.

2. Сендер театрға барындар_____.

3. Біз ертең қонаққа барайық_____.

4. Сабақтан шыққасын кездесейік _____.

5. Ол ән салсын _____.

Задание 3. Переведите на казахский язык.

Тапсырма 3. Қазақ тіліне аударындар.

1. Давайте потанцуем. _____

2. Пусть она уйдет домой. _____

3. Давайте пообедаем в ресторане. _____

4. Давай я схожу на базар и куплю фрукты. _____

5. Пусть он расскажет о друге. _____

• • •

интеграл

Повелительное наклонение (бұйрық рай) в казахском и русском языках выражает волю говорящего, побуждение к действию, направленное на одно лицо.

Форма II лица повелительного наклонения образуется от исходной формы путем отбрасывания суффикса -у. Например: жазу “писать” — жаз “пиши”. Множественное число образуется путем присоединения к корню суффиксов **-ындар/-індер** (если корень оканчивается на согласный) и **-ндар/-ндер** (если корень оканчивается на гласный). Например: жаз-ындар “пишите”; сойле-ндер “говорите”.

Вежливая форма II лица образуется при помощи суффиксов **-ыңыз/-іңіз, -ңыз/-ңіз** (ед.ч.) и **-ыңыздар/-іңіздер, -ңыздар/-ңіздер** (мн.ч.). Например: жаз-ыңыз — жаз-ыңыздар “пишите”; кел-іңіз — кел-іңіздер “приходите”.

Для образования повелительного наклонения I лица ед. и мн. ч., вначале прибавляются суффиксы деепричастия **-а/-е** (если корень оканчивается на согласный), **-й** (если корень оканчивается на гласный), а затем окончание **-йын/-йін** (после **-а/-е**) и **-ын/-ін** (после **-й**) для единственного числа и **-йық/-йік** (после **-а/-е**) и **-ық/-ік** (после **-й**) для множественного числа. Например: ойна-й-ын “давай сыграю”, ойна-й-ық “давайте сыграем”; көр-е-йін “посмотрю”, көр-е-йік “давайте посмотрим”.

III лицо ед. и мн. ч. образуется путем присоединения к корню глагола окончаний **-сын/-сін**. Например: Ол бар-сын “Пусть он сходит”.

При образовании отрицательной формы к корню глагола вначале присоединяются отрицательные суффиксы -ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе, а затем суффиксы повелительного наклонения. Например: ойна-ма-ндар – не играйте. !

Единственное число	Множественное число
I. Мен жаз-а-йын. Давай напишу.	I. Біз жаз-а-йық. Давайте напишем.
II. Сен жаз. Напиши. Сіз жаз-ыңыз Напишите.	II. Сендер жаз-ындар. Напишите. Сіздер жаз-ыңыздар. Напишите.
III. Ол жаз-сын. Пусть напишет.	III. Олар жаз-сын. Пусть напишут.

Дәріс	(тындау)
Білім	(алу)
Институтқа	(тусу)
Дерісханада	(отыру)
Хат	(жазу)
кофе	(ішу)

В казахском языке к формам повелительного наклонения (во всех трех лицах единственного и множественного числа) присоединяется частица -шы/-ші, которая несет дополнительное значение необходимости ускорения действия или смягчения просьбы, приказаний.

Задание 4. Измените предложения по образцу.

Тапсырма 4. Үлгі бойынша сөйлемдерді өзгертңіз.

- Тактаны сұртіндер. – Кезекші сұртсін.
 Жауап беріңіздер. – Гүлдария жауап берсін.
 Студентер кешіне келіндер. – Марат студент кешіне келсін.

1. Темекі шекпеңіздер. – _____
2. Босқа қыдырмандар. – _____
3. Тауға қыдыруға барындар. – _____
4. Жылы киініндер. – _____
5. Дауыс беруге барыңыздар. – _____
6. Елетиханға дайындалыңыздар. – _____

Задание 5. Измените текст по образцу.

Тапсырма 5. Төмендегі мәтінді үлгі бойынша орындаңдар.

Үлгі: Сәуле шаң сұртсін. *Шаңды біз сұртейік.*

Бүгін үйге қонақ келеді. — _____

Маржан салат жасасын. — _____

Келін бауырсақ пісірсін. — _____

Дина мен Шайза үй тазалап, едендерді жусын.

Мамам дастархан жайып, дастархан жасасын.

Әжем қазы, қарта турасын, өсіп жасасын.

Условное наклонение

Шартты рай

В казахском языке, как и в русском, условное наклонение (шартты рай) обозначает действие, являющееся условием для совершения другого действия. Например: Мен келсем, сен де келесің “Если я приду, то и ты придешь”. **Көрсем. айтайын** “Увижу, скажу”. Условное наклонение в казахском языке образуется путем присоединения суффиксов -са/-се к корню глагола или залоговой форме, а затем личных окончаний глагола.

Лицо (Жақ)	Единственное число (Жекеше түрі)	Окончание (Жалғау)	Множественное число (Көпше түрі)	Окон- чание
I.	Мен бар-са-м. Если я пойду.	-м	Біз бар-са-к. Если мы пойдем.	-к
II.	Сен бар-са-ң. Если ты пойдешь. Сіз бар-са-ңыз. Если Вы пойдете.	-ң -ңыз	Сендер бар-са-ндар. Если вы пойдете. Сіздер бар-са-ңыздар. Если Вы пойдете.	-ндар -ңыздар
III.	Ол бар-са □ Если он пойдет.		Олар барса □ Если они пойдут	

Иногда к этим формам в I и II лице прибавляются суффиксы **-шы/-ші**, которые придают этим глаголам значение сожаления, а во II лице значение просьбы: **бар-са-м-шы** - надо было пойти, **бар-са-ң-шы** - иди же. Отрицательная форма условного наклонения образуется путем прибавления отрицательных суффиксов **-ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе** к основам глагола, затем суффиксов **-са/-се** и личного окончания. Например: **бар-ма-са-м** - если я не пойду, **бар-ма-са-ң** - если ты не пойдешь, **бар-ма-са-қ** - если мы не пойдём, **бар-ма-са-м-шы** - надо было не идти.

Мектепті бітірсем, { окуға түсем
өскерге кетем
жұмыс істеймін

Жаз болса, { жайлауға барамыз
суға шамыламыз
күнге күйеміз

Задание 6. Составьте высказывание на тему: “Если бы я был ректором...”.

Тапсырма 6. “Егер мен ректор болсам” деген тақырыпқа мәтін құрастырыңыздар.

Задание 7. Закончите предложения.

Тапсырма 7. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

- 1) Егер мен дәрігер болсам, ...
- 2) Егер сен жақсы оқысаң, ...
- 3) Университетті үздік бітірсем, ...
- 4) Егер сіздің 10000 долларыңыз болса, ...
- 5) Ауылға барсам, ...
- 6) Қаланың әкімі болсам ...
- 7) Мамам келсе, ...
- 8) Дүкен жаппаса, ...
- 9) Күн аяз болса, ...

зейнеткерлерді көлікте тегін жүргізер едім.
атама көмектесер едім.
не істер едіңіз?
аспирантураға қалар едім.
қарттардың үйді үйіне барып емдер едім.

Америкаға саяхатқа барасың.
тауға бармаймыз
қар жауады
нан ала кел.

Задание 8. Составьте предложения, употребляя глагол, данный в скобках, в условном наклонении.

Тапсырма 8. Жақшаның ішіндегі етістіктерді шартты райға қойып, жазыңыз.

Мен үйлен ... ,	балам	(болу)
Үй ал ... ,	жиһаз	(алу)
Бір күн ұйықтап тұр ... ,	машина	(сытып алу)
Ауыр ... ,	спортпен	(шұғылдану)
Балам бол ... ,	онымен ұзақ	(ойнау)

Задание 9. Закончите предложения.

Тапсырма 9. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

- 1) Қаржы министірі болсам, _____
- 2) Сабақтан ерте шықсаң, _____
- 3) Сен оны сүйсең, _____
- 4) Кітапты көп оқысаң, _____
- 5) Ағамның тілін үйренсем, _____
- 5) Атақты әртістерді көрсем, _____

Задание 10. Необходимо установить начало высказывания.

Тапсырма 10. Беріліп отырған ойдың неден басталатынын жазыңыз.

1. _____, ұстаздарыма көп алғыс айтамын.
2. _____ демалуға барасың ба?
3. _____ паракорлықпен күресемін.
4. _____ саяхатқа қайда барасыз?
5. _____ нашақорлықпен күресесіз бе?
6. _____ көкөніс, жемістер сатып аламын.

Задание 11. Продолжите высказывания.

Тапсырма 11. Ойды аяқтаңыз.

Егер сіздің жарығыңыз өшіп қалса, _____

Егер газ болмай қалса, _____

Телефон істемей қалса _____

Көрші төбеден су ағызса _____

Автобус келмей қалса, _____

Ауырып қалсаңыз, _____

Сүйген қызыңыз кездесуге келмесе, _____

• • •

В отличие от русского языка глагол в казахском языке имеет особое наклонение, которое называется желательным (қалау рай). Оно выражает желание, намерение говорящего и образуется путем прибавления к корню или основе глагола суффиксов -ғы/-гі, -қы/-кі, затем следуют личные окончания глагола и вспомогательные глаголы “келеді” для будущего переходного времени, “келді” для прошедшего времени и “келіп тұр” для настоящего времени.

Мысалы:

Менің театрға барғым келеді. Мне захочется пойти в театр.

Менің театрға **барғым келіп отыр**. Мне хочется пойти в театр сейчас.

Менің театрға барғым келеді. Мне хотелось пойти в театр.

Институтты бітіргесін не істегің келеді?

Институтты бітіргесін { жеке ісімді ашқым келеді
фирмада істегім келеді
оқуды жалғастырғым келеді

Сабақтан соң { демалғым
театрға барғым
оқу залына барғым } келеді

Не істегің келмейді?

{ Қаладан кеткім
Темекі шеккім
Арақ ішкім } келмейді

Задание 12. Установите, кто что хочет сделать.

Тапсырма 12. Кім не істегісі келетіні туралы айтыңыз.

(лақтыру) келеді
(көмектесу) келеді
үйден (шығу) ...
(сүйісу) келеді
хат (салу) келеді
(сөлемдесу) келеді

(сыйлау) келеді
доп (лақтыру) келеді
от (жағу) келеді
(ойнау) келеді
(тоқу) келеді
(ұнату) келеді

— День 2

ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ

Көмекші етістіктер

Көмекші етістіктер: **алып келген** — приносил, **шақырып кетті** — приглашал в казахском языке образует аналитическую форму прошедшего времени, в русском языке вспомогательные глаголы не относятся к служебным словам.

Дождь начал капать — связка *начал* обозначает начало действия.

Көмекші етістіктер: **ал, бер, бар, баста, бақ, ол, біл, жатыр, жүр, жөнел, жібер, кел, кет, көр, қал, кара, қой, сал, таста, тұр, отыр, таста, өт, шық, де, қыл, ет.**

Айтып, жазып { бол
кел
шық

Кіріп кет, айтып көр, жазып жібер, өте шық, сөйлесіп қой

Әсел, сабақтан соң деканатқа кіріп кет. Сөйлесіп көр, мүлмін көмектесер. Ескі заттарды лақтырып жібер.

— День 3

ДЕЕПРИЧАСТИЕ И ПРИЧАСТИЕ

Деепричастие

Деепричастие образуется путем присоединения к корню или основе глагола суффиксов. С суффиксами деепричастий мы познакомились при прохождении времен глаголов. Деепричастия образуются 3 способами:

1) -п/-ып/-іп. Например: Марат оян-ып, тұрды. Марат, проснувшись, встал. Әкесі қуан-ып, баласына қарады. Отец, обрадовавшись,

посмотрел на сына.

2) **-а, -е, -й.** Например: Балалар Жаңа жылды асығ-а кү-теді. Дети ждут Новый год с нетерпением (торопясь). Бала сабағын өзірле-й отырып, теледидар көрді. Мальчик, готовя уроки, смотрел телевизор.

3) **-калы/-келі, -ғалы/-гелі.** Например: Мен мұнда сөй-лес-келі келдім. Я пришел сюда, чтобы поговорить. Ол саған бар-ғалы отыр. Он собирается идти к тебе.

Задание 1. Сравните предложения из противоположных столбцов, переведите их на русский язык.

Тапсырма 1. Төмендегі сөйлемдерді салыстырыңыздар. Орысшаға аударыңыздар.

1) Мен киноға бардым.	1) Мен киноға бара жатырмын.
2) Марат Сәлімжанмен танысты.	2) Марат Сәлімжанмен таныс-калы келді.
3) Қуаныш пен Мамырхан саяжайда демалмақ.	3) Қуаныш пен Мамырхан саяжайда демалып жатыр.
4) Темекі шекпеу керек.	4) Темекі шекпей отыр.
5) Емтиханға дайындал.	5) Емтиханға дайын далмай, қыдырмайын
6) Екеуіміз сөйлесейік.	6) Екеуі сөйлессе отырып, түсіністі.

Задание 2. Используя образец, образуйте сложную форму глагола: деепричастие + вспомогательные глаголы.

Тапсырма 2. Мына көмекші етістіктердің алдына төмендегі етістіктерден көсемшелер жасап қойыңыз.

Үлгі: айта бер ~~алыс~~ - ~~торт~~ ~~тыс~~ ~~се~~

_____ отыр	_____ кел
_____ жатыр	_____ бер
_____ түр	_____ ал
_____ жүр	_____ жібер

Етістіктер:	айту	—	сказать
	сөйлеу	—	говорить
	ұйықтау	—	спать
	ойнау	—	играть
	көру	—	смотреть
	жазу	—	писать

салу	—	положить
оқу	—	читать
сату	—	продавать

Сөйлеу үлгісі Речевая модель

Айта бер, тыңдат _____. Мен оған айтып _____. Әсем жазғалы _____. Мен бәрін көріп, _____. Сен мына хатты жәшікке салып _____.

Задание 3. Используйте причастия при ответах на вопросы.

Тапсырма 3. Сұраққа жауап беріңдер. Жауаптарыңда көсемше форманы пайдаланыңдар.

1. Әсем мына мәтінді аудар аласың ба? _____
2. Сен ағылшынша сөйлеп жүрсің бе? _____
3. Университетке жаяу бара аласың ба? _____
4. Жанар Жаңылға қалай қарады? _____
5. Сен не істегелі жатырсың? _____
6. Роза не істеп тұр? _____

Задание 4. Необходимо установить начало предложений.

Тапсырма 4. Сөйлемдерді бастаңыз.

_____	айтып тұр
_____	сөйлеп жүр
_____	танысып үлгерді
_____	тоқтап қалды
_____	түсіне алады
_____	жуа береді

Причастие

Причастия в казахском языке делятся на 3 группы:

1. Причастия прошедшего времени, которые образуются присоединением к корню или основе глаголов суффиксов -ған/-ген, -қан/-кен в

соответствии с законами сингармонизма и прогрессивной ассимиляции. Например: айт-**қан** – сказанный, кел-**ген** – пришедший.

2. **Причастия будущего времени**, которые образуются при помощи суффиксов **-ар/-ер/-р**, присоединяемых к корню или основе глаголов. Например: кір-**ер** – входной, қайт-**ар** – обратный.

3. **Причастия переходного прошедшего времени**, которые образуются при помощи суффиксов **-атын/-етін** (после согласных) и **-йтын/-йтін** (после гласных), присоединяемых к корню или основе глаголов.

Например: кара-**йтын** – смотрящий, күл-**етін** – смеющийся.

көмектескен	}	кісі	}	көмектесер
айтқан				айтар
барған				барар
келген				келер
Ол бұрын	}	көмектесетін		
		айтатын		
		баратын		
		келетін		
		қарайтын		

Задание 4. По образцу образуйте от глаголов 3 формы причастия.

Тапсырма 4. Мына етістіктерден есімшенің үш түрін жасаңыз.

Үлгі: күлген, күлер, күлетін

бару	_____
қайту	_____
жазу	_____
дайныдау	_____
куану	_____
сөйлеу	_____
келісу	_____
беру	_____
ксту	_____

Задание 5. Образуйте причастия прошедшего времени.

Тапсырма 5. Өткен шақ есімше жасаңыздар.

Мен мектепте оқы...

Сәсін институтқа түс...

Университетті бітір...

Задание 6. Образуйте причастия будущего времени.

Тапсырма 6. Келер шақ есімше жасаңыздар.

Ауырсам, емханада емде...

Жаттығуға стадионға бар...

Демалыста мұражайды арала...

Задание 7. Образуйте причастия переходного прошедшего времени

Тапсырма 7. Ауыспалы өткен шақ есімше жасаңыздар.

Жедел хат салуға почтаға бар...

Жатахана да тұр...

Клубта кезде...

Задание 8. Используя суффиксы причастий, составьте 3 вида различных предложений, переведите их на русский язык.

Тапсырма 8. Әр сөйлемнен есімше жұрнақтары бойынша үш түрлі сөйлем құраныз. Орыс тіліне аударыңыз.

Үлгі: Мен ата-анаммен ақылдасқомын.
Мен ата-анаммен ақылдасармын.
Мен ата-анаммен ақылдасатынмын.

1. Айда бұл фильмді (көру).

2. Әсем жақсы (билеу).

3. Біз қонақ (күту).

4. Концерт сағат онда (аяқталу).

5. Дискотекада қызармен (танысу).

6. Жазда көлде (шомылу).

7. Сіңілім суретті жақсы (салу).

• • •

Отрицательная форма причастия прошедшего времени и переходного времени образуется путем присоединения к основе глагола отрицательных суффиксов **-ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе**: кел-**ме-ген** — не пришедший, айт-**па-ған** — не сказавший; кел-**ме-йтін**, айт-**па-йтын**. При образовании отрицательной формы причастия будущего времени **-ар/-ер/-р** переходит в **-с**: келер — кел-ме-с, айтар — айт-па-с.

Задание 9. Образуйте отрицательную форму причастий в предложениях.

Тапсырма 9. Сөйлемдердегі есімшелерді болымсызға айналдырыңдар.

1. Жолға кеше шыңқан кісі, бүгін келді _____

2. Жақсы оқыған оқушыға мақтау қағазын берді _____

3. Оқытушы ол студентті үнемі мақтайтын _____
4. Мен биыл институтқа түсермін _____
5. Мен бұрын атамның ауылында демалатынмын _____

Задание 10. Прочитайте текст. Выпишите из текста все слова, обозначающие действия. Укажите время действия.

Тапсырма 10. Мәтінді оқып шығыңыз. Мәтіннен іс әрекетті білдіретін барлық сөздерді теріп жазыңдар. Қай шақта тұрғанын көрсетіндер.

Менің әкем

Әкемнің әрбір сөйлеген сөзі, айтқан аңылы, жүрген жүрісі, мақдайымнан сыйпайтын жылы, жұмсақ алақаны бәрі — бәрі көз алдымда. Қасымнан жаңа ғана тұрып кеткендей кейде жан-жағыма жалтақтап қарап, іздеп қаламын. Әкешім неткен қайратты, неткен айбынды, неткен ардақты адам едің! Әкеміз бізді адалдыққа, шыдамдылыққа, еңбекті сүйуге тәрбиеледі. Әкеміз еліміздегі алғашқы геолоктардың бірі болатын. Өз мамандығын өте жақсы көретін. Әкеміз жұмысынан келгенде ешуақытта шаршадым деп қабақ шытпайтын. Керісінше жұмысы туралы қызық өңгімелер айтып, бізді қызықтырып отыратын. Өкімет әкеміздің адал еңбегін елеп, еліміздің жоғары наградаларымен бағалаған. Әкеміз өзіміз тұрған қаланың “Құрметті азаматы деген атқаш ие болған”.

■ День 4

НАРЕЧИЕ

сзб.

Наречия делятся на непроизводные: **тым, аса** — очень, **дәл** — точно-в-точь и производные: **қазақша** — по-казахски, **түнде** — ночью. Производные наречия в основном образуются при помощи:

- 1) суффиксов **-ша/-ше**. Например: қазақ-ша — по-казахски, орыс-ша — по-русски, жаңа-ша — по-новому;
- 2) суффиксов **-дай/-дей, -тай/-тей**. Например: гүл-дей — как цветок, құс-тай — как птица, әкем-дей — как мой отец;
- 3) окончаний местного падежа **-да/-де, -та/-те, -нда/-нде**. Например: жаз-да — летом, түн-де — ночью, қыс-та — зимой, осы-нда — здесь;
- 4) окончаний направительного падежа **-қа/-ке, -ға/-ге, -на/-не**. Например: арт-қа — назад, жоғары-ға — вверх, айы-на — в месяц, күні-не — в день;
- 5) окончаний исходного падежа **-нан/-нен, -дан/-ден, -тан/-тен**. Например: қыры-нан — сбоку, етбеті-нен — ничком.

Менің ұлтым орыс,
(Мен орыспын)

Менің ұлтым француз,
(Мен французбын)

Менің ұлтым қазақ,
(Мен қазақпын)

Менің ұлтым ағылшын,
(Мен ағылшынмын)

сондықтан

орысша	}	сөйлеймін
французша		
қазақша		
ағылшынша		

Сөздік

менің ұлым	—	моя национальность
сондықтан	—	поэтому
қазақпын	—	я казах
қазақша	—	по-казахски
сөйлеймін	—	говорю

Задание 1. Прочитайте диалог.

Тапсырма 1. Сұхбатты оқыңыз.

- Сіз немісше сөйлейсіз бе?
- Жоқ, мен қазақша, орысша сөйлеймін.
- Ағылшынша түсінесіз бе?
- Ағылшынша түсінемін, шамалы сөйлесемін.

Задание 2. Обратите внимание на правописание названий государств. Переведите на русский язык.

Тапсырма 2. Мемлекеттердің аттарының жазылуына назар аударатырып, орыс тіліне аударыңыздар.

Ресейде орыс тілінде сөйлейді. _____

Жапонияда жапон тілінде сөйлейді. _____

Қырғызстанда қырғыз тілінде сөйлейді. _____

Өзбекстанда өзбек тілінде сөйлейді. _____

Қытайда қытай тілінде сөйлейді. _____

Түркияда түрік тілінде сөйлейді. _____

Задание 3. Предложенные наречия классифицируйте на производные и непроизводные.

Тапсырма 3. Берілген үстеулерді екі топқа (түбір, туынды) бөліңіз.

Үлгі:	түбір үстеу	туынды үстеу
	аса	меніңше
	тым	жақында

Аса, тым, меніңше, жақында, құстай, бұрын, дұрыс, бір-бірден,

бұрын, кейін, ісгері, жоғарыда, төменде, қазір, енді зорға, өбден, етбетінен, жаңаша, осында, былтыр, әкемдей, жазда.

Задание 4. Прочитайте текст, выберите наречия, укажите их разряд.

Тапсырма 4. Мәтінді оқып, түсінуге тырысыңыз. Мағыналық түрлерін анықтаңыз.

Менің анам

Қазір анамды ойласам, өрісіне таңқалып, тәнті боламын. Әкеміз геолог болатын. Әкеміз қыстай, жаздай сыртта жүретін. Айына бір аптаға келіп, кететін. Анамыз үйдің бар шаруасын өз мойнына алып бөріне үлгерестін. Анашым өте таза, сыпайы, көп сөйлемейтін, ақылды аққуба сұлу кісі болатын. Таңертең ерте тұрып, өте кеш жататын. Себебі сиыр сауып, құрт, май, қаймақ жасайтын. Бақшаға помидор, қияр, картоп, пияз, т.б. егетін. Оларды күту, суару өрине анашымның басқаруымен істеледі. Жеміс жидектерден мамаманның жасаған вареньелерінің дәмі осы күнге дейін аузымнан кетпейді. Сонымен қатар, алты баласының әр қайсына жалғыз баласындай қарап, күту, тәрбие беру меніңше әр ананың парызы болсада, кез-келген ананың қалынан келе бермейтін сияқты. Анамның аты-Алуа. Құрбылары анамды Алуаш дейтін. Сондықтан да Алуа деген есім маған оттай ыстық. Алуа деген адамның алдында бас игім келіп тұрады. Меніңше, Ана деген аяулы аттың алдында өмір бақи бас кіп өту керек сияқты.

• • •

Наречия места (мекен үстеулер) отвечают на вопросы кайда? кай
жерде? – где? куда? Например: алға – вперед, кейін – позади, ілгері –
преди, вперед.

адание 5. Переведите на русский язык:

апсырма 5. Орысшаға аударыңыз.

Кітаптар жоғарыда жатыр. Менің досым алдымда отырады. Мен
ртта отырғанды ұнатамын. Мен сені осында күтемін. Ыдыстар сонда
атыр. Біз осында тұрамыз.

• • •

Наречия образа действия (кимыл-сын үстеулер) отвечают на вопросы
алай? қалайша? – как? каким образом?.

Например: дұрыс – правильно, дереу – тотчас, жорта – нарочно,
әрға, әрең, – насилу, әбден – окончательно, совсем.

Задание 6. Заполните пропуски в предложениях.

Тапсырма 6. Сөйлемдердегі бос орындарды толтырыңыз.

Сен _____ айтасың. Ол _____ келді. Сіз _____
түсінбедіңіз бе? Мен сені _____ түсіндім. Мамам _____
шаршады.

• • •

Наречия имеют несколько разрядов по значению. Основные из них наречия времени (мезгіл үстеулер), которые отвечают на вопрос **қашан?** – когда?. Например: **бұрын** – раньше, **бүгінгі** – сегодня, **қазір** – сейчас, **енді** – теперь.

*кеш - бұрын, кешке - бечером.
Төңкеріс - ерте.*

Задание 7. Используя слова из правого столбца, закончите предложения.

Тапсырма 7. Сөйлемдерді оң жақтағы сөздермен толықтырыңыз.

1) Менің еңбек демалысым _____.	<i>күзде</i>
2) Әкімшілікте _____ жұмыс істеймін.	<i>жазда</i>
3) Біздің үйге _____ сағат 6-да қонаққа келіңіздер.	<i>бұрын</i>
4) Мен сені _____ түсіндім.	<i>қазір</i>
5) _____ мен сізді бір жерде көрген сияқтымын.	<i>енді</i>
6) _____ жеміс піседі.	<i>ертең</i>

Задание 8. Переведите на казахский язык.

Тапсырма 8. Қазақ тіліне аударыңыз.

В этом году я поступила в университет. _____

Завтра я отдыхаю. _____

Ко мне вечером придут друзья. _____

Я ее давно люблю. _____

СЛУЖЕБНЫЕ СЛОВА

Көмекші сөздер

*септеуліктер
исемдер*

К служебным словам относятся слова, не выражающие самостоятельного лексического значения и синтаксической функции, но вместе со знаменательными частями речи играющие важную роль в грамматическом строе как казахского, так и русского языка.

Хотя служебные слова имеют абстрактные значения, которые выражаются в сочетании с самостоятельными словами, они выполняют в речи огромную роль, способствуя передаче определенных лексических значений.

Ата мен бала — дед и ребенок (соединяет однородные члены **мен** — я);

әкеле қой — принеси-ка (частица **қой-ка** в форме повелительного наклонения смягчает просьбу);

сен үшін — для тебя (слово **үшін** - для - передает значения цели).

По общему значению, строению, употреблению выделяются **шылау сөздер**, не соотносясь ни с какими самостоятельными словами, они образуют самостоятельные группы служебных слов.

) **Септеулік** (послелог), которые употребляются в сочетании с именами существительными обычно в падежных формах: **сабақтан кейін** (исходный падеж) — **после уроков** (побудительный падеж).

) **Жалғаулық** (союзы) в обоих языках служат для связи однородных членов предложения или простых предложений в составе сложного: **және** — и; **бірақ** — но; **болмаса** — или; **немесе** — или; **мен, бен, пен** — и; **егер** — если; **себебі** — потому что; **өйткені, сондықтан** — поэтому и другие.

) **Демеулік** (частицы или усилительные слова), которые в обоих языках, не являясь членами предложения, придают различные эмоционально-экспрессивные оттенки отдельным словам и предложению: **де** — даже; **тек** — только; **текқана** — лишь.

Сіз	не үшін не себепті неліктен	} сабаққа келмедіңіз
-----	-----------------------------------	----------------------

Мен	себебі өйткені	} ауырып қалдым
-----	-------------------	-----------------

Мен ауырып қалдым,	сондада сөйтседе бірақ	} сабаққа бардым
--------------------	------------------------------	------------------

Әсел мен Марат өте тату.

Понед
30
13 кед
вторник
30
13
среда
30
16
четверг
11-14
пятница

**Казахский язык
Базовый курс
Морфология
Юнита 2**

Редактор Ш.Д. Абдиева
Оператор компьютерной верстки В.С. Левшанов

Изд. лиц. ЛР №071765 от 07.12.1998 Сдано в печать
НОУ "Современный Гуманитарный Институт" Заказ
Тираж

ГЛОССАРИЙ

№ п/п	Новые понятия	Содержание
1	2	3
1	Назывательные слова	слова, имеющие лексическое и грамматическое значение, являющиеся членами предложения. К ним относятся имена существительные, прилагательные, числительные, местоимения, глаголы, наречия.
2	Вспомогательные слова	слова со слабовыраженным лексическим значением, они употребляются только с назывательными словами. К ним относятся шылау, көмекші есім, көмекші етістік (последлоги, частицы, союзы, вспомогательные глаголы).
3	Имя существительное (зат есім)	обозначает предмет, отвечает на вопрос кім? (адам, бала, шеше) не? (ит, мысык, сабак).
4	Особенности грамматической категории зат есім	отсутствует род, одушевленность. Алгоритм действия – лексическое значение (кыз, ұл, хатшы, әйел).

1	2	3
5	Состав имен существительных	• дара (простое) – ана, шеше, сүт; • күрделі (сложное) – ата-аналар; • негезгі (основное) – кітап; • туынды (производное) – орындық.
6	Смысловые различия имен существительных	• собственные (жаскы есім) – Алматы, Әсет; • нарицательные (жалпы) – оқу, мектеп; • конкретные (деректі) – нан, су; • абстрактные (дерексіз) – дүние, парасат.
7	Основы формобразования существительных	• көптік жалғау, иелік – притяжательные; • септік – склонение; • жақтық – личные окончания (дөптер – дөптер-лер, менің дөптеім).
8	Формирование словосочетаний по схеме	основные имена в ілік септік + служебные имена в притяжательной форме (кітап + тың, бас + ы, қала + ның, шет + і).
9	Прилагательное (сын есім)	обозначает признак предмета и отвечает на вопросы кандай? қай? қайсы? (ак, тәтті, жақсы, ала).
10	Особенности сын есім	не изменяется по падежам, числам, лицам (жаңа, үлкен, ыстық, өділ).

1	2	3
11	Разряды сын есім	качественное (сапалық: тәтті, дәмді) и относительное (қатыстық: қалалық, өнерлі).
12	Сын есім баяуот	простые (жай): жаман, кішкене, сары ғи сложные (күрделі): көк ала, ақ сары, сары ала.
13	Степени сравнения сын есім (сын есімнің шырайлары)	сравнительная (салыстырмалы) и превосходная (күшейтпелі) степени: жақсы + рақ, алыс + тау; жап – жақсы, аса биік.
14	Модели формобразовательной сравнительной степени (салыстырмалы шырай)	• рақ – рек (қызылырақ, кішірек) • ырақ – ірек (үлкенірек, жақсырақ) • лау – леу (сарылау, үлкендеу) • дау – деу (қызылдау, үлкендеу) • тау – теу (биіктеу, алыстау)
15	Модели формобразования превосходной степени прилагательного	/күшейтпелі шырай – күшейткіш буын /жап-жақсы, әп - әдемі, үп - үлкен/, күшейткіш үстеу /өте, аса, тым, тіпті/ өте биік, аса дәмді, тым дәмді/.
16	Формы имени прилагательного (сын есімнің түлғасы)	производная (туынды) и основная (негізгі): қалалық, ашушаң, жас, қызыл.

1	2	3
17	Аффиксы словообразования прилагательных	-лы/пі, -ды/ді, сыз/сіз, -лық/лік, -дай/дей, -малы, -ғыр, -гіш, -қор /енбекқор, білгіш, ұлттық, қоғамдық/.
18	Имя числительное	сан есім.
19	Особенности сан есім	• не изменяется по падежам, числам, лицам; • наличие суффиксов -ау/-еу, -ер; • не образуется от других частей речи, а только от основного (бір - бірінші, алты - алтау, бір – біреу).
20	Разряды числительных	• есіптік (количественные), • реттік (порядковые), • жинақтық (собирательные), • болжалдық (приблизительные), • бөлшектек (дробные).
21	Модели образования количественных числительных	простые и составные – ондық + бірлік, жүздік + ондық + бірлік, бірлік + жүздік, бірлік + мыңдық, ондық + мыңдық, жүздік + мыңдық (жүз мың, он бір, жүз он бір, бір жүз, бір мың, он мың).

1	2	3
22	Модели образования порядковых числительных (реттік сан есім)	• -ншы, -нші; • -ыншы, -інші (алты + ншы, жегі + нші, тоғыз + ыншы, сегіз + інші).
23	Модели образования собирательных числительных (жинақтау сан есім)	-ау/-еу (бір + еу, екеу, алтау, үшеу).
24	Модели образования дробных числительных (бөлшектік сан есім)	• знаменатель (шығыс септік) + числитель (атау септік): үштен бір, бестен екі, оннан бес; • знаменатель (ілік септік) + числитель (тәуелдік жалғаудың, 3-жағы): екінің бірі, онның жартысы, төрттің бірі.
25	Модели образования приблизительных числительных (болжалдық сан есімдер)	-дай, -дап, -даған (жиырмадай, отыздай).
26	Местоимение (есімдік)	указывает на предмет, не называя его (мен, кім, ол, олар).

1	2	3
27	Разряды местоимений	• жіктеу (личные) – мен, сен, ол, олар, біз, сіз, сіздер; • сілтеу (указательные) – анау, мынау; • сұрау (вопросительные) – қандай, кім, неге; • белгісіздік (неопределенные) – біреу; • өздік (возвратные) – өзім, өзі; • болымсыздық (отрицательные) – ешкім, ешқашан.
28	Модели склонения местоимений	как существительные + -ін/ын, -ған, -ны/ні, -де, -нен, -мен (менің, оның, осыған, мынаны, сонда, бұнан).
29	Наречие (үстеу)	неизменяемая часть речи (кеше, көп, аз, үшін, қыста, жазда).
30	Виды наречий (үстеу)	• мекен үстеу (места) – онда, сонда, мұнда; • мезгіл (времени) – енді, жаңа, күнде, түнімен; • себеп-салдар (причины) – себебі, өйткені; • мақсат (цели) – үшін, әдейі, жорға; • бейнелік (образа действия); • мөлшер (меры) – өте, тіпті, орасан.
31	Еліктеу сөздер – звукоподражательные слова	Виды – звукоподражательные и зрительные (ар, ер, күрке, зырқы, тарс – түрс, гүрс – гүрс).

1	2	3
32	Шылаулар (послелоги)	не являются членами предложения, а всего лишь вспомогательными словами. Не имеют лексического значения.
33	Септеулік шылаулар – послелоги	Виды послелогов зависят от управляемых падежей: • Атау септік (туралы, арқылы, үшін, сияқты) – сен үшін; • Барыс септік (дейін, жорта, шейін) – үйге дейін; • Шығыс септік (бұрын, кейін, соң, бері) – кешеден бері; • Көмектес септік (бірге, қатар) – сенімен бірге, сонымен қатар.
34	Жалғаулықтар (шылаулардың түрлері) – союзы	• соединительные (мен, пен, бен, сонда); • противительные (дегенмен, сонда да); • разделительные (кейде, мейлі); • причинно-следственные (себебі, сол себепті, сол үшін); • шартты жалғаулық – условные (егер, әйтпегенде).
35	Демеуліктер – частицы	• вопросительные (сұраулық) – ма/ме, ба/бе, па/пе; • ограничительные (шектік) – ақ ана, қана; • восклицательные (лептік) – ау, ақ, ай; • сомнительные (күдік) – мыс/міс.

1	2	3
36	Междометие – одағай	не имеет лексического значения; виды: • эмоциональные (көңіл күй) – ой бүй; • императивные (зекіру) – жә, ие, қой; • обращения (шақыру) – әй.
37	Глагол (етістік)	Обозначает процесс действия. Виды глагола: етіс (жаздырды, сөйленді); көсемше (жаза, сөйлей); есімше (жазған, сөйлеген).
38	Модели образования глаголов	• основной (түбір етістік) – отыр, жаз; • производный (туынды етістік: түбір + жұрнақ) – ойл + а, сан + а; • сложение (біреккен етістік: түбір + түбір) – әлер, әкел, алып бер, алып кел; • сложный (күрделі етістік: негізгі етістік + көмекше етістік) – алып кел, жазып бер.
39	Деепричастие (көсемше)	Модели образования деепричастия: • прошедшего времени: оқы + п + пын, көр + іп + ті; • настоящего времени: ұш + а + мын, кел + е + мін; • будущего времени: айт + қалы.

1	2	3
40	Наклонение глаголов (етістіктің райлары)	Виды и значения: • изъявительное (ашық) – ясность по категории времени; • условное (шартты рай) – обозначение условия; • повелительное (бұйрық рай) – повеление и основной корень глагола; • желательное (қалау рай) – обозначение желательности.
41	Модели образования форм желательного наклонения (қалау рай)	основной глагол + аффикс желательного наклонения + аффикс принадлежности + вспомогательный глагол = -ғы/гі, -қы/кі + м, міз... + кел /келді, келіпті/: оқы + ғы + м келеді, көр + гі + м келеді.
42	Модель спряжения желательного наклонения (қалау райдың жіктеуі)	бар + ғы + м } – положительная форма: бар + ғы + ң } келеді; бар + ғы + сы } бар + ғы + м } – отрицательная форма: бар + ғы + ң } келмейді. бар + ғы + сы }
43	Модель образования условного наклонения (шартты рай)	-са/се (оқы + са, көр + се, бар + са, кел + се);

1	2	3
44	Модель спряжения глаголов в шартты рай	оқы + са + м, оқы + са + ң, оқы + са, оқы + са + ңыз.
45	Модели образования залоговых форм	• действительный залог (негізгі етіс): тұр, отыр; • страдательный залог (ырықсыз етіс): ор + ыл + ды, пісір + іл + ді, істе + л + ді; • понудительный залог (өзгелік етіс): жаз + ғыз + ды, ал + дыр + ды, айт + қыз + ды, көрсет + тір, ойла + т; • возвратный залог (өздік етіс): жу + ын + ды, ки + ін + ді, тара + ң + ды.
46	Модели образования причастий (есімше)	• прошедшего времени (оқы + ған, айт + қан, бар + атын, қара + йтын, кел + етін); • будущего времени (бар + ар, кел + ер, сөйле + р, сөйлем + с).
47	Категория времени (шак категориясы)	Виды: • прошедшее (өткен) – барды, тыңдады; • настоящее (осы шак) – келе жатыр, оқып отыр; • будущее (келер шак) – барады, келер.

1	2	3
48	Модель образования жедел өткен шак	Очевидное прошлое обозначает недавность, очевидность законченного действия: • основа + ды/ді + личное окончание глагола (бар + ды + м, көр + ді + ніз); • основа + ып/п + вспомогательный глагол + личное окончание глагола (бар + ып + кетті + м).
49	Модель образования өткен шак есімше	Разовое законченное действие в неопределенной давности: бар + ған + мын, кел + ген + мин.
50	Модель образования көмескі өткен шак	Прошедшее время неочевидного характера: бар + ып + ты, кел + іп + ті.
51	Модель образования нак осы шак	Настоящее время, обозначает действие, совершающееся в момент речи: основа + п/е/а/й + вспомогательный глагол + личное окончание (ойна + п + жүр + мин, кел + е + жатыр + мыз).
52	Модель образования ауыспалы осы шак	Переходное настоящее время, выражает действие как в настоящем, так и в будущем времени; постоянство, повторяемость указывает на настоящее время: ойлайды, еседі, келеміз, болады.

1	2	3
53	Модель образования ауыспалы келер шак	Переходное будущее время, обозначает будущее действие, в совершении которого говорящий уверен: наречие-основа + й, а/е + личное окончание (ертен ойна + й + мын, қыста кел + е + мін).
54	Модель образования болжалды келер шак	Предположение говорящего: • основа + р, ар/ер + личное окончание (бар + ар + мын, кел + ер + мін); • основа + мақ/бақ/пак + личное окончание (бар + мақ + пын, кел + мек + пін); • основа + мақ/бақ/пак + вспомогательное слово + личное окончание (бар + мақ + пын, келе + мек + сіз).
55	Вспомогательные глаголы (көмекші етістік)	глаголы, которые сочетаются с основными глаголами в форме деепричастия и причастия, придатют разные грамматические значения: • постоянный вспомогательный глагол (тұрақты көмекші етістік): основа + е + вспомогательный глагол + личное окончание (кел + е + алмайды + м); • переходный вспомогательный глагол (ауыспалы көмекші етістік): основа + е + вспомогательный глагол + личное окончание (кел + е + алмай + мын).